

From Archive to Screen: Polish–English

Translation of Nasielsk's Historical Documents

Translation & Editing:
Julia Komuda

VIZJA University
English Philology (Translation Studies)
2025 / 2026

EN-This project presents selected historical materials relating to the town of Nasielsk, sourced from the Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Nasielsku. Its main aim is to preserve and promote local cultural heritage by making these materials accessible to a wider audience, including English-speaking readers.

The publication contains carefully chosen excerpts from historical works and archival documents. These fragments were selected for their relevance, readability, and ability to function as independent texts. Each excerpt is presented in its original Polish version alongside an English translation, allowing readers to engage with the material bilingually.

The translation process was carried out with attention to accuracy, consistency, and sensitivity to historical context. Where necessary, brief contextual notes have been added to support understanding and to clarify cultural or historical references.

By combining digitisation and translation, this project increases the visibility of Nasielsk's history and supports broader access to local heritage for residents, researchers, and international audiences.

This publication includes selected excerpts from historical sources relating to Nasielsk. The materials are used solely for educational and non-commercial purposes as part of a university project. All sources are properly acknowledged and referenced.

The English translations are the work of the author. Every effort has been made to respect applicable copyright regulations and to ensure accurate attribution of original materials.

If any copyright holder wishes to request modification or removal of content, please contact the author for prompt resolution.

All English translations included in this publication are the work of the author

PL-Projekt ten przedstawia wybrane materiały historyczne dotyczące miasta Nasielsk, pochodzące z Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej w Nasielsku. Jego głównym celem jest zachowanie i promowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez udostępnienie tych materiałów szerszej publiczności, w tym czytelnikom anglojęzycznym.

Publikacja zawiera starannie dobrane fragmenty dzieł historycznych i dokumentów archiwalnych. Fragmenty te zostały wybrane ze względu na ich znaczenie, przystępność oraz zdolność do funkcjonowania jako samodzielne teksty. Każdy fragment jest przedstawiony w oryginalnej wersji polskiej wraz z tłumaczeniem na język angielski, co pozwala czytelnikom zapoznać się z materiałem w dwóch językach.

Proces tłumaczenia został przeprowadzony z dbałością o dokładność, spójność i wrażliwość na kontekst historyczny. W razie potrzeby dodano krótkie uwagi kontekstowe, aby ułatwić zrozumienie i wyjaśnić odniesienia kulturowe lub historyczne.

Łącząc digitalizację i tłumaczenie, projekt ten zwiększa widoczność historii Nasielska i wspiera szerszy dostęp do lokalnego dziedzictwa dla mieszkańców, badaczy i międzynarodowej publiczności.

Niniejsza publikacja zawiera wybrane fragmenty źródeł historycznych dotyczących Nasielska. Materiały te są wykorzystywane wyłącznie do celów edukacyjnych i niekomercyjnych w ramach projektu uniwersyteckiego. Wszystkie źródła są odpowiednio oznaczone i opatrzone odniesieniami.

Tłumaczenia na język angielski są dziełem autora. Dołożono wszelkich starań, aby przestrzegać obowiązujących przepisów dotyczących praw autorskich i zapewnić dokładne przypisanie materiałów oryginalnych.

Jeśli którykolwiek z posiadaczy praw autorskich chce poprosić o modyfikację lub usunięcie treści, proszę o kontakt w celu szybkiego rozwiązania sprawy.

Source: Janusz Grabowski, Mariusz Błoński, Stanisław Roman Tyc, Zdzisław Michał Suwiński, Anna Kotarbińska, *Dzieje Nasielska*, pp. 359–388.

EN

Chapter 10

1. After regaining independence

Immediately after the German occupation authorities withdrew, the former Congress Kingdom began to establish a Polish administration at the local level. As early as 1918, a decree was issued on elections to temporary municipal councils, which adapted the existing regulations of the partitioning authorities to the new situation that arose after independence was regained¹.

In the autumn of 1918, a Provisional Municipal Council was elected in Nasielsk, with Mayor Feliks Rostkowski as its chairman. Today, it is difficult to determine the composition of this body, about which we know only that it included both Poles and representatives of the Jewish diaspora². The situation changed quickly, as on 4 February 1919, a decree on elections to municipal and rural councils in the former Congress Kingdom was introduced into legal circulation. The development of the new legal order for local governments at various levels was carried out under extremely difficult conditions, when the state's main effort was focused on establishing and maintaining borders.

In the light of the aforementioned legal act, the inhabitants of the city were to elect their municipal representation, i.e. the city council, on the basis of universal, equal, secret, direct and proportional voting. The council acted as a legislative body in the municipal executive and elected the mayor and the magistrate. The latter served as the municipal executive and consisted of the mayor, deputy mayor, and aldermen; elections were held by proportional voting. Members of the magistrate were elected from among the city councillors, and the mayor was the head of the magistrate and its external representative. The Magistrate was the executive body of the municipality and oversaw the implementation of municipal council resolutions. The scope of competence of the magistrate was very broad and covered all areas of social and economic life in urban centres³.

The organisational form of rural local government was different. It consisted of the municipality's inhabitants electing a municipal council, the legislative body in municipal matters. The council elected the mayor and aldermen, i.e., the municipal executive, which served as the executive body. In the former Congress Kingdom, there were no municipal councils, and all

¹ J. Strzelecki, *Samorząd terytorialny*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, (Local Government in Ten Years of Reborn Poland), op. cit., pp. 198-199. The Constituent Assembly, whose primary task was to adopt a constitution, failed to pass the amended local government acts during its term of office. In 1924, Władysław Grabski's government presented the Sejm with a package of bills concerning urban and rural municipalities and county self-government. However, the special Sejm committee appointed for this purpose did not complete its work before the May Coup of 1926.

² F. Rostkowski, *Monografia Miasta Nasielska* (Monograph of the Town of Nasielsk), op. cit., p. 46.

³ J. Strzelecki, op. cit., p. 199.

municipal matters were decided by a municipal assembly. Only owners of at least three morgas of land had the right to participate in the assembly. The general method of managing the municipality did not work, so the first step in regulating municipal self-government in the former Kingdom was the creation of the municipal council in November 1918. An amendment to the Congress of Poland was introduced in 1864, granting the right to participate in municipal meetings to all adult men and women who had resided in the municipality for at least six months. The municipal council meetings were convened and chaired by the mayor, who, despite being elected by the local community, had to be approved by the County head⁴.

The first period of activity of the local authorities of the former Congress Kingdom was mainly devoted to alleviating the difficult economic situation of the inhabitants, caused by the war and the German occupation. The material losses of the former Warsaw Governorate as of 11 November 1918 were estimated at 98.6 million marks, and the level of industry in the Warsaw district in terms of technical means of production regressed to the post-January period⁵.

The situation in agriculture during this period was also catastrophic. At the end of the war, fallow and uncultivated land in the Congress Kingdom covered an area of over 4.5 million hectares, while losses in animal production amounted to 37-60% of the livestock population before the outbreak of the war. In this situation, the Mazovian countryside was particularly susceptible to socialist agitators preaching radical social slogans. In the autumn of 1919, many farms in Mazovia were affected by a large-scale strike organised by the committees and farm councils of the Agricultural Workers' Union. Farm servants and agricultural workers demanded, above all, improved living conditions and higher wages. In the Pultusk district, the striking farmhands were supported by the Pultusk District Council of People's Delegates, which brought together folk activists associated with the independence movement, headed by Feliks Grzebski, a representative of the Nasielsk landed gentry.⁶

In the first half of 1919, industry, devastated by the war, employed only 1/4 to 1/5 of the workers as before World War I. This translated into a significant increase in the number of unemployed, which reached 376,000 in April 1919⁷.

In June 1919, unemployment fell as the government launched public works projects, primarily in the capital and the Warsaw district. Another important factor that contributed to the reduction in the number of unemployed was the expansion of the Polish armed forces. At the beginning of

⁴ Ibid.

⁵ E. Kołodziej, *The Economic Situation of the Working Class in Poland in 1918–1920*, [in:] *The Polish Working Class. Historical Studies*, vol. 3, Warsaw 1973, p. 429.

⁶ J. Szczepański, *Wieś mazowiecka w okresie wojny 1920 roku*, [w:] *Wieś - chłopi - ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, (The Mazovian countryside during the war of 1920, [in:] The countryside – peasants – the peasant movement in northern Mazovia in the 20th century), op. cit., p. 24.

⁷ E. Kołodziej, *Życie gospodarcze Mazowsza w okresie międzywojennym 1918-1939*, [w:] *Mazowsze w dwudziestolecu międzywojennym (w granicach województwa warszawskiego)* (Economic Life in Mazovia in the Interwar Period 1918–1939, [in:] Mazovia in the Interwar Period within the borders of the Warsaw Province), op. cit., p. 50. 8–14. as on page 361 (Rowecki, Szczepański, Weyher).

April 1919, over 170,000 soldiers were conscripted, and in August 1919, 600,000 were sent to army units⁸.

The difficult financial situation of the inhabitants was further complicated by additional burdens imposed by the Act of 11 April 1919, requiring the provision of supplies for the army for the winter. The reaction was similar to that under the regulations of 18 November 1919 on collecting food quotas from the rural population⁹. The peasantry refused to pay taxes, protesting against the prolonged war in the Eastern Borderlands. The peasants' parties even considered the ongoing war to be *a crime against the Polish people, who bore the heaviest burden of this war*¹⁰.

In April 1919, General Józef Haller's army, formed in France and numbering about 70,000 soldiers, was transferred to Poland¹¹. Subunits of the Haller's Army (*Blue Army*) were deployed mainly on landowners' estates in the central part of the country. It was not until 29 June 1919 that individual regiments and divisions were placed under the command of General Iwaszkiewicz, who was operating in Eastern Galicia¹². One of the Blue Army units was stationed in the Nasielsk region, on the Kosewo farm, from April to the end of June 1919¹³. The Hallerites (Haller's soldiers) were particularly harsh on the Jewish inhabitants of Mazovia. They looted and plundered Jewish shops, distributing the stolen goods to the local population. There were also acts of brutal beatings of followers of Judaism, or cutting off their beards¹⁴.

⁸ S. Rowecki, *Dzieje oręża*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, (The History of Arms, [in:] The Decade of Reborn Poland), op. cit., p. 107.

⁹ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1995, (The War of 1920 in Mazovia and Podlasie), Warsaw 1995, p. 37.

¹⁰ J. Szczepański, *Wieś mazowiecka w okresie wojny 1920 roku*, [w:] *Wieś - chłop - ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, (The Mazovian Village during the War of 1920, [in:] The Village - Peasants - The People's Movement in Northern Mazovia in the 20th Century), op. cit., p. 23.

¹¹ S. Rowecki, op. cit., p. 107. Haller's Army was organised on the French model. The volunteers came from both Europe and the USA. In the summer of 1918, the first regiments of this army fought in Champagne. On 14 July 1918, General Haller arrived in Le Havre with just eight officers from Russia and was soon appointed Commander-in-Chief of the Polish Army in France by the Polish National Committee in Paris.

¹² Ibid., p. 104.

¹³ M. Weyher, *Wspomnienia (Memoirs)*, op. cit., p. 12.

¹⁴ J. Szczepański, *Spółeczność żydowska Mazowsza XIX–XX wieku* (The Jewish Community of Mazovia in the 19th–20th Centuries), op. cit., p. 229.

Photo 21. The Hallerites, an infantry unit in Kosewo. Photograph from 1919. From the archives of Nasielski Dom Edukacji i Historii. (Nasielsk House of Education and History)

The dissatisfaction of the inhabitants of Nasielsk also grew under the influence of agitation carried out by the Jewish deserters from the 32nd Infantry Regiment in Ciechanów, who incited soldiers against their officers. According to the political and information reports of the General Staff of the Polish Army, units of the Red Guard were being formed in the Pultusk district, with considerable material resources at their disposal, gathering information on the number of weapons and troop deployments. In December 1918, Col. Szydłowski reported to the General Staff on the existence of a Council of Workers' Delegates in Pultusk¹⁵. The RDR also operated in Nasielsk. It was chaired by Adolf Munich, whose deputy was Leon Domalązek, and Piotr Kempisty was the secretary of the circle¹⁶.

In August 1919, a new administrative division of the country was established. The newly created Warsaw Voivodeship also included the Pultusk County, along with Nasielsk and the Nasielsk region. The Pultusk County was one of the largest in the Voivodeship, covering an area of 1,526 km². The County included four towns: Pułtusk with 13,504 inhabitants, Wyszaków with 9,084 inhabitants, Nasielsk with 5,030 inhabitants and Serock with a population of 4,694. In addition to the towns, the Pultusk district (county) included 11 rural municipalities: Gołębie - 80 villages, Nasielsk - 75 villages, Gzowo - 61 villages, Obryte - 59 villages, Zegrze - 54 villages, Winnica - 53 villages, Somianka - 52 villages, Zatory - 37 villages, Kleszewo - 28 villages and Wyszaków - 20 villages¹⁷.

¹⁵ *O Niepodległą i granice*, t. 2, Raporty i komunikaty Naczelných władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919–1920, oprac. M. Jabłonowski, D. Stawicki, T. Wawrzyński, Warszawa 1999 (*For Independence and Borders*, vol. 2, Reports and communiqués of the Supreme Military Authorities on the internal situation in Poland 1919–1920, ed. M. Jabłonowski, D. Stawicki, T. Wawrzyński, Warsaw 1999), p. 17.

¹⁶ B. Giełko, *Spółeczne problemy Pułtuska w latach 1907–1939* (*Social Problems of Pułtusk in the Years 1907–1939*), op. cit., p. 225. Piotr Kempisty took part in the October Revolution and was a member of the KPRP. The Nasielsk branch of the RDR included, amongst others: Bolesław Brzeziński, Józef Kuchniak, Kazimierz Fijałkowski, Piotr Jeżak, Franciszek Kowalewski and Stanisław Zawadzki.

¹⁷ J. Szczepański, *Powiat pułtusk w podziałach administracyjnych XIX i XX wieku* (J. Szczepański, *The Pultusk County in the Administrative Divisions of the 19th and 20th Centuries*), op. cit., p. 22.

The county had a population of 106,511. Among them, 88,236 were Roman Catholics (82.8%), 16,462 (15.4%) were followers of Judaism, 1,391 (1.3%) were followers of the Evangelical Church of the Augsburg Confession, and 426 (0.4%) were Orthodox Christians. There was a significant percentage of Jewish people among the inhabitants of the Pultusk district (county): in Nasielsk - 53.5%, Wyszaków - 48.5% and Pultusk - 43.8%¹⁸.

The structure of the county authorities consisted of: the County assembly, the County department, the chairman of the department, and the Head of the County. In accordance with the decree of the Chief of State (Naczelnika Państwa) of 4 February 1919, the assemblies consisted of delegates from municipal and town councils. The county assembly elected a department consisting of six people. The chairman of both the county assembly and the department was the Head of the County¹⁹. In the period of the Second Polish Republic, the county heads (starostas) of Pułtusk were: Kazimierz Morawski (1918-1926), Jan Gadowski (1926-1929), Ryszard Koch (1929-1931), Włodzimierz Dworakowski (1931-1932) and Bohdan Kaczorowski²⁰.

During the initial period after regaining independence, the focus of the government and local authorities was on rebuilding the country destroyed by the war. One of the first acts of the Constituent Assembly (28 February 1919) concerned the regulation of the distribution of building materials among the population affected by the war. The Regulation of the Minister of Public Works of 14 March 1919 established the Main Timber Distribution Commission, and County Timber Distribution Commissions were established in all the counties²¹. The acceleration of the process of rebuilding housing stock and municipal infrastructure forced the government to provide extensive assistance to private entities operating in the construction industry and directly to those affected by the war. Therefore, the acts of 18 July and 2 March 1920 provided for financial assistance in addition to the allocation of building materials. Every farmer affected by the war was guaranteed compensation of 20,000 marks. The construction industry was guaranteed preferential loans. In the first half of 1920, in the former Congress Poland alone, approximately 800,000 m³ of wood was distributed free of charge, while many sawmills and brickyards were opened, and approximately 300 construction associations were established. County relief committees received over 70 million marks for relief for victims, to be used for the reconstruction of destroyed homes. In total, the state budget allocated approximately 6.5 billion marks for the reconstruction of the former Congress Kingdom in 1920²².

¹⁸ *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r.*, Warszawa 1927; *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 1, M.st. Warszawa. Województwo warszawskie, Warszawa 1925 (*The First General Census of the Republic of Poland of 30 September 1921*, Warsaw 1927; *Index of Localities of the Republic of Poland*, vol. 1, Capital City of Warsaw. Warsaw Province, Warsaw 1925), pp. 78-133.

¹⁹ J. Strzelecki, *Samorząd terytorialny (Local Government)*, op. cit., p. 200.

²⁰ J. Szczepański, *Powiat pułtusk w podziałach administracyjnych XIX i XX wieku (Pultusk County in the Administrative Divisions of the 19th and 20th Centuries)*, op. cit., p. 23. In the 1930s, the county council from the town of Nasielsk comprised Bolesław Ufnal and Józef Syski, whilst the Nasielsk municipality was represented by Józef Kanigowski and Michał Osiecki.

²¹ H. Dudek, *Odbudowa kraju*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej (The Reconstruction of the Country, [in:] The Decade of Reborn Poland)*, op. cit., p. 381.

²² *Ibid.*, pp. 381–382.

The local authorities of Nasielsk and its inhabitants also participated in the reconstruction of the country from the war damage. Between 1918 and 1920, nine houses were renovated in the town to accommodate the homeless. The shortages of draft animals, sawmills, iron and even nails caused by German requisitions prevented more spectacular achievements in the reconstruction of housing stock²³.

The process of rebuilding the country was halted in the summer of 1920, when the attention of the entire society was turned to the Polish-Bolshevik war, which had been going on since 1919 and was one of the most important political events of the Second Polish Republic. In August 1920, events took place in northern Mazovia that largely determined the further course of the war. Nasielsk was also located in the area of these operations.

2. During the war with Soviet Russia in 1920.

As soon as Soviet troops crossed the Bug River, the attitude of the population in the central part of the country towards the war changed. The slogan 'Everyone to the front' became widespread. At the same time, the Warsaw National Council issued an urgent appeal to the inhabitants of Mazovia, asking for financial contributions to the Polish Rebirth Loan, signed by the voivode (provincial governor) Władysław Sołtan²⁴. The propaganda campaign for the loan subscription to defend the country gained the support of the Catholic Church officials in both Mazovian dioceses²⁵.

This patriotic spirit also spread to the residents of the Pultusk County, where the Pultusk County National Defence Committee was formed, bringing together representatives of all political factions and social classes. The committee comprised the following sections: finance, propaganda, care for soldiers, and care for refugee families. Committee members took part in rallies organised on Sundays and market days, at which people were encouraged to make donations to the Polish army. In Nasielsk, this kind of rally, attended by several thousand people, was organised on 11 July 1920 in the square near the church.²⁶ The people of Pultusk County raised 350,000 Polish marks for the army. Officials donated up to 5% of their salaries to the Council of National Defence and the expansion of the armed forces. Landowners also contributed, donating 10 Polish marks from every morga (unit of land measure, 1 morga=1.4 acre) of land they owned towards the country's defence. The Landowners' Association took

²³ F. Rostkowski, *Monografia miasta Nasielska (Monograph of the Town of Nasielsk)*, op. cit., p. 47.

* The war with Soviet Russia, which had been raging since 1919, was not popular in Poland. Most of the population was war-weary, believing that the war for the unification of Polish lands had ended once the enemies had been driven out and the Polish army was stationed in the Eastern Borderlands. This way of thinking was characteristic primarily of residents of the central and western regions of the country, as well as the poorer segments of society with low political or national awareness.

²⁴ M. M. Drozdowski, *Warszawa w obronie Rzeczypospolitej. Czerwiec–sierpień 1920*, Warszawa 1993 (*Warsaw in Defence of the Republic. June–August 1920*, Warsaw 1993), p. 78.

²⁵ J. Szczepański, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku na Mazowszu Północnym*, [w:] *Mazowsze Północne w latach walk o niepodległość (1794–1920) (The Polish-Soviet War of 1920 in Northern Mazovia, [in:] Northern Mazovia during the Struggle for Independence 1794–1920)*, op. cit., p. 194.

²⁶ Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa–Pułtusk 2000 (*Polish Society in the Struggle against the Bolshevik Invasion of 1920*, Warsaw–Pułtusk 2000), p. 199.

charge of caring for wounded and sick soldiers requiring convalescence. At the Chrcynno estate, under the care of the Junosz-Rościszewski family, there were eight convalescing soldiers and several landowning families from the Eastern Borderlands²⁷. The situation was similar on other estates in the area. For instance, Cecylia Dobiecka - the owner of Kosewo - hosted the Bielski family from Atteczyna in the Nowogródzczyzna region, whose estate had been destroyed by the Bolsheviks.²⁸

Owners of urban properties also took part in “*Everything for the Front*” campaign, paying a monetary contribution of two Polish marks for every window in their tenement building²⁹.

One cannot overlook the role of the Catholic clergy in the nationwide effort to maintain independence. Priests were particularly active in mobilising the faithful to defend the homeland. The Bishop Ordinary of the Diocese of Płock Antoni Julian Nowowiejski, ordered parish priests to prepare a special programme of prayer and patriotism, which was carried out on Sunday 18 July 1920 in all the churches of the diocese³⁰.

These patriotic stances were countered by negative examples, involving attempts to exploit the Bolshevik threat for class struggle. The Council of Workers’ Delegates, active in Nasielsk since 15 March 1919 and comprising 60 members- -recruited from among the workers and estate labourers, called for the parcelling out of the estates and the plundering of manorial property³¹. Most Mazovian farmhands pinned their hopes on an improvement in their social status with the advance of the Red Army. They had already shown hostility towards the landowners during the evacuation. Agricultural labourers and estate servants hindered the removal of livestock and the removal of equipment from the abandoned manors. The property left behind soon fell prey to the Bolsheviks. Immediately after the owners’ departure, looting and the wanton destruction of the manor’s property took place. In Kędzierzawice, on Teofil Orłowski’s estate, the local farmhands - who were members of the Agricultural Workers’ Trade Union - hindered the evacuation of livestock and movable property, displaying open hostility towards the owner’s family³².

In the first decade of July 1920, movements of Polish troops began manoeuvring as part of redeployments in the Nasielsk area. Volunteer units were also arriving here, having been transported by rail to the assembly area at the Modlin Fortress and the Warsaw Citadel. On 11 August, the units of General Antoni Baranowski’s division and the 17th Infantry Division, defending the Pultusk outskirts and exhausted by constant retreat battles, were forced to abandon their positions on the Narew line. During the retreat, the 205th Infantry Regiment,

²⁷ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu* (*The War of 1920 in Mazovia and Podlasie*, op. cit., p. 62.)

²⁸ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej t. 2, Województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław 1992 (*The History of Residences in the Former Borderlands of the Republic of Poland*, vol. 2, The Brest-Lithuanian and Nowogródek Provinces, Wrocław 1992), p.

²⁹ *Ilustrowany Kurier Codzienny* 1920, no. 232, p. 2.

³⁰ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu* (*The War of 1920 in Mazovia and Podlasie*), op. cit., p. 80.

³¹ Tenże, *Wojna 1920 roku w powiecie pułtuskim*, Pułtusk 1990 (. Ibid., *The War of 1920 in the Pultusk County*, Pultusk 1990, p. 13.)

³² Tenże, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu* (Ibid., *The War of 1920 in Mazovia and Podlasie*), op. cit., p. 95.

commanded by Major Mond, fought a heavy battle in the Winnica area while withdrawing to the Pokrzywnica-Winnica-Gąsiorowo defence line³³. On August 13, General Baranowski's units were pushed back to the Jaskółowo-Chrcynno-Nasielsk line. The town was attacked by the 17th Soviet Division; the defenders repelled the attacks, and as late as 4 a.m. on August 14, Nasielsk remained in Polish hands. During the fighting to defend the town, Colonel Helmann, commander of the 101st Infantry Regiment³⁴, distinguished himself. That same day, in the morning, the entire Pultusk County, together with the Nasielsk region, was occupied by the invaders, thus marking the beginning of a Soviet occupation lasting several days.

a. Bolshevik rule

The impression made on the local habitancy upon their first contact with the Bolsheviks was shocking. One of the Nasielsk residents described the invaders as follows: The Bolshevik troops presented a pitiful sight. The soldiers were dirty, ragged, laden with looted goods of dubious value, often barefoot (...) rifles slung on strings, faces with wild expressions and sunken eyes, covered in weeks-old stubble (...). It is heart-wrenching to see this hungry and ragged crowd, and what is more, not a particularly large one, yet accompanied by music and revolutionary songs³⁵.

Upon taking control of the Nasielsk municipality, the Bolsheviks looted all the surrounding manors, destroying their furnishings -the legacy of many generations. Livestock, horses and carts were requisitioned for the army's needs. Estate workers took part in the plundering, pointing out hidden property to the Bolsheviks. What survived the first wave of the people's wrath was often consumed by fire, so that the landowners would have nothing to return to. As enemies of the people, the landowners were particularly harshly persecuted. If they had not managed to evacuate earlier or hide in peasant disguise, they were usually sentenced to death. Catholic clergy found themselves in an extremely difficult situation, as the Soviet authorities attempted to intimidate them and force them to flee. Priests, who wielded enormous influence within society, did not fit in with Soviet ideology and were deemed counter-revolutionaries. Despite the persecution, the clergy remained in their parishes, bound by Bishop Nowowiejski's appeal of 11 August 1920, in which we read: *'A priest must not flee, neither during a plague nor during a war; in such times one must be a hero. Should anyone, quod Deus avertat, abandon his post, let him know that he exposes himself to ecclesiastical penalties and the deprivation of his honourable office as a shepherd'*³⁶. On the night of 15 August, three priests from Nasielsk: the parish priest and dean, Fr. Piotr Dmochowski, and the vicars, Fr. Dominik Wilczyński and Fr. Władysław Turowski, were arrested by the Bolsheviks, as an act of revenge for the defeats suffered in the war against the Poles. The Bolsheviks stripped them of their priestly vestments,

³³ *O Niepodległą i granice*, t. 1, *Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921*, oprac. M. Jabłonowski i A. Koseski, Warszawa 1999 (*For Independence and Borders*, vol. 1, *Communiqués of Department III of the Polish Army High Command 1919–1921*, ed. M. Jabłonowski and A. Koseski, Warsaw 1999), p. 610.

³⁴ *Ibid.*, p. 611.

³⁵ W. Weyher, *Wspomnienia (Memoirs)*, op. cit., p. 38.

³⁶ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu (The War of 1920 in Mazovia and Podlasie)*, op. cit., p.

replacing them with *soldiers' coats*, and drove them as prisoners to Białystok. Polish pursuit units rescued them on 22 August, after which the priests returned to Nasielsk³⁷.

The Bolsheviks forced the rural population to work at threshing grain, baking bread or digging potatoes. On the Jackowo estate near Nasielsk, belonging to Feliks Grzebski, peasants were recruited for labour, with the promise of being granted manor land. The work was supervised by a small Soviet unit. The farms of wealthier peasants were plundered and subjected to requisitioning with the participation of the village head or village headman³⁸.

An eyewitness to these events, the Vice-Dean of Nasielsk, Rev. Marcei Przedpełski, described the Bolshevik rule in the Nasielsk region as follows: (...) *Bolshevik soldiers continue to steal and plunder everything they can at night; they have stripped one man of his shoes, another of his clothes, food, underwear, etc. During these raids, they terrorise the population with gunfire; this is what happened at the homes of the Kęsicki, Goździewski and Górecki families, etc. Now people are opening their eyes and getting to know communism first-hand.*

*This is shameless theft, which did not occur under the Germans (...) the Bolsheviks commit numerous acts of theft and shameless orgies with women, whom they seize in broad daylight and take to their headquarters ostensibly to check documents, but in reality to satisfy their carnal lusts (...)*³⁹.

In Nasielsk, following the example of other towns occupied by the Bolsheviks, a revolutionary committee was formed, with Bonifacy Obidziński elected as its chairman; he had arrived in Nasielsk with Soviet troops from Maków Mazowiecki, where he had served as county secretary of the Agricultural Workers' Trade Union (ZZRR). Local agricultural workers, members of this union, assisted the Bolsheviks in collecting food, clothing and underwear, identifying wealthier peasants for requisitioning⁴⁰.

b. The significance of the battle for Nasielsk

Polish units concentrated along the Wkra River were attacked by advancing Soviet forces. At 10:00 am on 14 August, the enemy launched an attack on Błędowo and Borkowo, which were held by the Siberian Brigade, commanded by Colonel Kazimierz Rumsza, and Colonel Adam Koc's Volunteer Division⁴¹. The Siberian Brigade, composed of Siberian exiles, had only recently arrived in Poland, where it had been reinforced with young and inexperienced volunteers. A monograph on this brigade states that: *The Siberian exiles received their baptism of fire on their native soil during the Battle of Borkowo. The volunteers were barely able to fight or defend themselves. A volunteer charged brilliantly, but could not defend himself (...). Setting an*

³⁷ Ibid., p. 172.

³⁸ J. Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku (Polish Society in the Struggle against the Bolshevik Invasion of 1920)*, op. cit., p. 349.

³⁹ Kronika Rzymsko-Katolickiej parafii Klukowo (1939–1947) (Chronicle of the Roman Catholic parish of Klukowo 1939-1947), op. cit., pp. 381–382.

⁴⁰ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu (The War of 1920 in Mazovia and Podlasie)*, op. cit., p. 212.

⁴¹ W. Sikorski, *Nad Wkrą. Studium polsko-rosyjskiej wojny 1920 roku, Lwów 1928 (On the Wkra. A Study of the Polish-Russian War of 1920, Lviv 1928)*, p. 147.

example, the old soldier led the way, taking the full brunt of the fighting upon himself; he fought and fell⁴².

Photo 22. Gen. Sikorski and Kaden-Bandrowski watch the Volunteer Division march by. Nasielsk, 19. August 1920.

Source: Central Military Archives, WBH.

The Bolsheviks brought two new divisions - the 5th and the 6th - into the Borkowo area, launching a concentrated attack. In Borkowo and to the south of it, the enemy launched eight attacks, advancing in as many as 11 skirmish lines. Entire divisions were concentrated along a two-kilometre distance and driven forward from the rear by the Communists with machine-gun fire. When the Bolsheviks captured Cieksyn, the soldiers of the Siberian Brigade launched two counter-attacks, chasing the enemy through their own defensive line. The cost of these struggles was severe casualties among individual sub-units; 83 Siberian soldiers and 149 privates. On the evening of 14 August, the Soviet 11th Rifle Division, commanded by Mikhail Simonov, crossed to the left bank of the Wkra, driving the Siberian Brigade back to the Jeziorna-Zawady-Joniec line⁴³.

In the circumstances, during the night of 14-15 August, General Władysław Sikorski personally took charge of reorganising the shattered Siberian Brigade and inspected the march to the front line of the Volunteer Division, which was to relieve Colonel Rumsza's subunits.

To seize the initiative in the fighting along the Wkra, the commander of the 5th Army, General Sikorski, redeployed his forces in the way that he left the decimated Siberian Brigade in the Jeziorna-Zawady-Joniec line, whilst the 17th Infantry Division and the 9th Infantry Division took the place of the relieved units, covering the section of the Wkra from the Modlin Fortress fortifications to the village of Zawady. The next line of defence along the Wkra River to Sochocin was manned by the 18th Infantry Division. These were the Bielsko divisions, which had seen their first combat whilst fighting as part of General Wacław Iwaszkiewicz's 'Army in Eastern Galicia. This provided a valuable reinforcement for the threatened section of the front, thanks

⁴² J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu (The War of 1920 in Mazovia and Podlasie)*, op. cit., p. 271.

⁴³ *O Niepodległą i granice*, t. 1 (*For Independence and Borders*, vol. 1), op. cit., p. 615.

to their excellent and exceptionally extensive equipment with modern technical and combat resources such as: aviation, tanks and heavy artillery⁴⁴.

The commander of the Northern Front, General Józef Haller, decided to launch a counter-attack on 14 August by the 5th Army against the Soviet 15th Army. At noon, Colonel Mieczysław Mackiewicz's 18th Infantry Brigade, Lieutenant Colonel Adam Koc's Volunteer Division and the 17th Infantry Division were to launch an attack on Nasielsk. The strike force was placed under the command of General Aleksander Osiński, commander of the 17th Infantry Division⁴⁵.

At the same time, the Siberian Brigade was to attack from the area of the village of Popielżyn-Zawady towards Nowe Miasto, and then Nasielsk. The offensive by the Polish units did not achieve its intended objective, as it was pre-empted by Soviet advance. The following day, 15 August, the Polish attack from the Wkra River was again pre-empted. Early in the morning, units of the 4th, 11th and 16th Rifle Divisions attacked the Polish positions, breaking through the front line in central section. The counter-attack by Lt-Col (Lieutenant Colonel) Koc's Volunteer Division and Col (Colonel) Aleksander Narbut-Łuczyński's 9th Infantry Division was met with heavy losses; a single company of the 205th Infantry Regiment named after Jan Kiliński, commanded by Lieutenant Tadeusz Mikosiów, suffered 15 killed and 30 wounded⁴⁶.

In the afternoon, Polish units managed to launch a counter-attack; at 4:00 p.m., the 9th Infantry Division succeeded in driving the enemy back beyond the Wkra, capturing Borkowo and, after fording the river there, launching an assault towards Ruszków. At the same time, the 17th Infantry Division managed to break through the very strong resistance of two Soviet infantry brigades, advancing towards the Miękoszyn-Studzianki-Cegielnia Psucka line. Volunteer Division, comprising 4,800 infantrymen and three cavalry squadrons, captured Cieksyn, the site of fierce fighting. The victors seized a Soviet artillery battery and took many prisoners. Meanwhile, the 18th Infantry Division continued its advance towards Kuchary-Idzikowice, capturing Nowe

⁴⁴ S. Rowecki, *Dzieje oręża (The History of Arms)*, op. cit., p. 114.

* Aleksander Osiński (1870-1956), Major General of the Russian Imperial Army and Major General of the Polish Army. He was born in Pilica near Olkusz. In 1889, he graduated from the Infantry Officers' School in St Petersburg and served as a professional officer in the Tsarist army. During the Russian intervention in China in 1900–1901, he was a company and battalion commander. In 1904, he was promoted to the rank of lieutenant colonel; during the Russo-Japanese War, he fought on the Manchurian front. In 1913, he received a commission as a colonel and was given command of a regiment. During the First World War, he fought on the Austrian front. He was promoted to general in 1915 as commander of an infantry brigade. In 1917, he became commander of an infantry division. After the revolution, he became involved in the formation of the Polish Army in Russia and Ukraine; from April 1918, he was appointed Commander-in-Chief of the Polish Army in Ukraine by the Regency Council. In November 1918, he was admitted to the ranks of the Polish Army with the rank of lieutenant-general and appointed commander of the Łódź General District. From July 1919 to July 1920, he served as General Inspector of the Infantry. In August 1920, as part of General Sikorski's 5th Army, he was awarded the Silver Cross of the Virtuti Militari War Order, and the Cross of Valour for the capture of Nasielsk. K. Kryski-Karski, S. Żurkowski, *Generals of Independent Poland*, Warsaw 1991, pp. 38–50.

⁴⁵ L. Wyszczelski, *Działania militarne w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku [w:] Działania militarne na Mazowszu i w Polsce północno-wschodniej*, op. cit., s. 306; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu (Military Operations during the Polish–Russian War of 1919–1920, [in:] Military Operations in Mazovia and North-Eastern Poland)*, op. cit., p. 306; J. Szczepański, *The War of 1920 in Mazovia and Podlasie*, op. cit., p. 271.

⁴⁶ W. Sikorski, *Nad Wkrą i Wisłą (Along the Wkra and Vistula)*, op. cit., p. 147; S. Rowecki, *Dzieje oręża (History of Arms)*, op. cit., p. 113.

Miasto, Gąsocin and Sońsk at 9:00 p.m. Own losses were significant: 3 battalion commanders killed, 6 company commanders also killed, 15 officers wounded (including the commander of the 18th Infantry Brigade, Colonel Mieczysław Mackiewicz), and over 400 rank-and-file soldiers killed or wounded. According to an aerial report, the enemy from the Borkowo area was moving haphazardly towards Nasielsk⁴⁷.

On the same day (15 August), from the early morning hours, the 18th Infantry Division, commanded by General Franciszek Krajowski and comprising 5,000 soldiers, mainly Haller's men, launched an attack towards the Ciechanów-Nasielsk railway line. Having secured this railway line, the 5th Army was able to launch a direct assault on Nasielsk on 16 August, where the main forces of the Soviet 3rd and 15th Armies under August Kork were concentrated, estimated at 38,000 bayonets and several hundred sabres⁴⁸. Despite the redeployment of forces, the 5th Army was still weaker than the enemy it was to attack. The ratio of forces was 1:1.3⁴⁹.

Gen. Sikorski was determined to capture Nasielsk in order to boost the morale of his men; in Order No. 604/III, he stated that *'Despite a strong enemy concentration in the Nasielsk-Borkowo area, it has been established that in this region we are far superior to the Bolsheviks in terms of numbers and equipment'*⁵⁰. His determination is evidenced by a passage in the order issued at noon on 16 August, in which he demanded: (...) *given the importance of the battle taking place in this sector, I once again order in the strictest terms that all forces are to move at the appointed hour to launch a concerted attack on Nasielsk, which, regardless of losses, must be captured by the specified deadline*⁵¹.

The Battle of Nasielsk began in the early morning on 16 August 1920. The main strike along the Modlin-Nasielsk railway line was carried out by units commanded by General Aleksander Osiński. He had at his disposal the 9th and 17th Polish Divisions, numbering 5,800 bayonets, 100 sabres, 42 guns and 141 machine guns. Osiński also commanded part of the Siberian Brigade and Lieutenant Colonel Koc's Volunteer Division. Furthermore, he had two armoured trains at his disposal⁵².

The supporting attacks were conducted in a way that part of the 17th Polish Division attacked from the south, and the Siberian Brigade from the north. At noon on 16 August, following an artillery barrage, soldiers of the 69th Infantry Regiment launched an assault on the Nuna-Kukarzewo sector, breaching the Soviet defensive line, into which the remaining sub-units of the 17th Polish Division then pushed. At 14:00, the Siberian Brigade captured Studzianowo⁵³.

⁴⁷ *O Niepodległą i granice*, t. 1 (*For Independence and Borders*, vol. 1), op. cit., p. 616; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu* (*The War of 1920 in Mazovia and Podlasie*), op. cit., p. 274.

⁴⁸ A. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły. Wspomnienia korespondenta wojennego*, Warszawa 1921 (*The Miracle of the Vistula. Memoirs of a War Correspondent*, Warsaw 1921), p. 120.

⁴⁹ L. Wyszczelski, *Działania militarne w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku* (*Military Operations during the Polish-Russian War of 1919-1920*) op. cit., p.308.

⁵⁰ L. Wyszczelski, *The Battle of Nasielsk, August 15-16, 1920, against the backdrop of the Warsaw operation*, [in:] *Poland-Mazovia. Political and military history, economy and culture*, ed. A. Koseski and R. Turkowski, Pułtusk 2013), p. 454.

⁵¹ *Ibid.*, p. 455.

⁵² J. Szczepański, (*Political Life*, [in:] *The History of Mazovia. 1918-1939*, vol. 4), op. cit., p. 94.

⁵³ *Ibid.*

The Soviet units defending Nasielsk, under attack from three sides and covered by a strong artillery battery and machine guns, launched a bayonet charge but failed to halt the advancing enemy. Soldiers of the 68th Infantry Regiment of the 17th Infantry Division, leading an assault along the Modlin–Nasielsk railway line and supported by an armoured train, captured the railway station in Nasielsk, and at 4:00 p.m. entered the town defended by subunits of the 5th and 56th rifle divisions, forming part of the Soviet 3rd Army. Half an hour later, the 9th Infantry Division entered Nasielsk, followed a few minutes later by the 2nd Siberian Regiment⁵⁴.

The successful capture of Nasielsk resulted in General Aleksander Osiński being awarded the Silver Cross of the Virtuti Militari War Order by the front command⁵⁵.

After driving the Bolsheviks out of Nasielsk, the soldiers of the 17th Infantry Division continued their attack towards Winnica. Meanwhile, the 9th Infantry Division reached the Kowalewice-Strzegocin area, whilst the Siberian Brigade captured Słubowo. During the fighting conducted by the 5th Army in the Nasielsk area on 15 and 16 August, 1,600 Soviet soldiers were taken prisoner, 20 machine guns were captured, and a significant amount of equipment was seized⁵⁶. The large number of Soviet prisoners of war necessitated the establishment of prisoner-of-war camps for them. The existence of these camps is documented in contemporary police and military police reports, which record escapes by Soviet prisoners from the camp near Nasielsk and simultaneously warn against helping them⁵⁷.

On 15 August, the Polish Air Force joined the fighting near Nasielsk. Pilots from the 12th, 13th and 1st Squadrons bombed enemy convoys and strafed them with machine guns during combat sorties. During one such sortie, Second Lieutenant Zdunik attacked a Soviet ammunition convoy, causing significant damage to the enemy's transport. The following day, 16 August, the air squadron under the command of Lieutenant Norwid-Kudła fired on enemy units being driven out of Nasielsk from a low altitude, until their fuel ran out⁵⁸. Two armoured trains, the Hallerczyk and the Lis-Kula, also took part in the Battle of Nasielsk, conducting operations on the Modlin–Nasielsk–Ciechanów railway line⁵⁹.

On 16 August, a government delegation arrived in Nasielsk, comprising, among others, the then Minister of Religious Denominations and Public Enlightenment, Maciej Rataj*, who described the situation in the town in his diary as follows: *In the evening, we arrived in Nasielsk, from where the Bolsheviks had recently been driven out. Shells were still falling on the town, though they were fairly harmless. In the streets, groups of citizens were discussing the recent days of

⁵⁴ J. Szczepański, (*The War of 1920 in Mazovia and Podlasie*, op. cit., p. 277; *For Independence and Borders*, vol. 1), op. cit., p. 619.

⁵⁵ J. Szczepański, op. cit., p. 227; L. Wyszczelski, (*Military Operations during the Polish-Russian War of 1919–1920*), op. cit., p. 310.

⁵⁶ *O Niepodległą i granice* (*For Independence and Borders*, vol. 1), op. cit., p. 619.

⁵⁷ . Giejko, (*Social Problems in Pułtusk, 1907–1939*), op. cit., p. 225. On the night of 11–12 December 1920, the following escaped from this camp: Małkiewicz, A. Żynda, Miron Saranow. The escapees were apprehended by the military police in Winnica.

⁵⁸ *O Niepodległą i granice* (*For Independence and Borders*, vol. 1), op. cit., p. 619.

⁵⁹ T. Urbańczyk, (*Tanks and Armoured Trains in the Battle of Warsaw 1920*, *Mówią Wieki* 1991), no. 4, p. 22.

* Maciej Rataj (1884–1940), member of the People's Movement; 1918–1919 activist in the PSL Wyzwolenie, 1920–1931 member of the PSL Piast, Member of the Sejm 1919–1930 and 1934–1935, Speaker of the Sejm from 1921 to 1928, Minister of Religious Denominations and Public Education; *For Independence and Borders*, vol. 5, op. cit., p. 517.

the Bolshevik regime. All the anger was directed against some local cobbler or barber who had served as a Bolshevik commissar and had made life miserable for the people; he had fled with the Red Army. Other sympathisers and collaborators were rounded up by the residents themselves and handed over to the army (...) ⁶⁰.

The repelling of the Soviet troops from the Wkra and their defeat near Nasielsk had a significant impact on the clear separation of the enemy's 3rd and 15th Armies. Vladimir Lazarevich's 3rd Army was driven eastwards towards Winnica, Pultusk, Serock and Wyszaków, whilst the 15th Army, commanded by August Kork, was embroiled in heavy fighting in the Ciechanów area ⁶¹. The commander of the Western Front, Mikhail Tukhachevsky, refused to give up and, as early as 19 August 1920, issued an order for a counter-attack from behind the Narew River towards the west. The Soviet 3rd Army was to cross the Narew and attack Nasielsk again; this intention was set out in Tukhachevsky's Directive No. 0381, in which he ordered the destruction of Sikorski's 5th Army in the Nasielsk area on the Wkra River ⁶². The intended plan was unrealistic due to the Bolsheviks' defeat in the Battle of Nasielsk and the success of Józef Piłsudski's Strike Group's manoeuvre from the Wieprz River into the rear of the Soviet forces.

c. The consequences of the Bolshevik incursion

After the enemy units had been driven out of the Nasielsk area, work began immediately on burying the bodies of soldiers who had fallen in the fighting near Borkowo, Cieksyn and Nasielsk. The former were buried in a mass grave at the parish cemetery in Cieksyn, whilst the latter were laid to rest in a mass grave at the cemetery in Nasielsk. The Russians were buried at the foot of the cemetery for Napoleonic and German soldiers in the western part of the town, at the junction of what are now Płońska and Lipowa Streets. The wounded were usually taken to the Mokotów Hospital in Warsaw ⁶³.

It is difficult today to estimate the losses of the warring parties. They were certainly significant. Based on fragmentary data, we know that Piotr Żebrowski from the village of Brodowo-Wity in the Winnica parish was among those killed in the Battle of Borkowo. He was one of the co-organisers of the Polish Military Organisation (POW) structures in the Pultusk County. On 15 August 1920, Antoni Czarnecki, a legionnaire under Józef Piłsudski and a soldier of General Józef Haller's Blue Army, was killed in the Popielzyn area ⁶⁴.

On 14 August, during the fighting for Cieksyn, Major Jan Czapla of the 1st Siberian Infantry Regiment was killed; with a rifle in his hand, he led volunteers in an attack aimed at capturing the church and an observation post. He was posthumously awarded the Order of Virtuti Militari ⁶⁵.

⁶⁰ M. Rataj, *(Memoirs 1918–1927)*, Warsaw 1983, p. 106.

⁶¹ A. Grzymała-Siedlecki, *(The Miracle of the Vistula)*, op. cit., p. 64.

⁶² Ibid., p. 311.

⁶³ Ibid., p. 124.

⁶⁴ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu (The War of 1920 in Mazovia and Podlasie)*, op. cit., p. 91.

⁶⁵ S. Tyc et al., *Nasielsk. Wpisani w dzieje miasta i regionu (Nasielsk: Inscribed in the History of the Town and Region)*, op. cit., p. 52.

In attempting to assess the Battle of Nasielsk, it must be noted that a large group of historians specialising in the history of wars and the military in Poland believe that the outcome of the Battle of Warsaw was decided in the fighting in northern Mazovia, including the area around Nasielsk and the banks of the Wkra River. Among this group was Prof. Lech Wyszczelski, who, in his study **The Battle of Nasielsk, 15-16 August 1920, against the backdrop of the Warsaw operation**, drew the following conclusion: *The Battle of Nasielsk should be regarded as the largest in this operation. On the Polish side, four tactical units took part; on the enemy side, almost the entire 3rd Army and part of the 15th Army. The capture of this town, tantamount to defeating significant enemy forces and driving them back beyond the river Narew, meant the collapse of Tukhachevsky's plan to cross the river Vistula and deal a decisive blow to the Polish Army. Thus, the foundations were laid for the launch of the second phase of the Polish plan for the Battle of Warsaw - the encirclement and destruction of the bulk of the Western Front's forces through a counter-offensive from the river Wieprz*⁶⁶.

Many residents of the Nasielsk region, who were engaged in agriculture, fought in the ranks of Colonel Adam Koc's 1st Volunteer Division. They were guaranteed priority in the purchase of land from the parcelled-out estates in accordance with the Act of 28 December 1925.* It has been possible to establish the names of some of them.

Table 38. Volunteer farmers from the Nasielsk region who took part in the 1920 war

No.	Surname and first name	Place of residence	Decorations received or injuries sustained
1.	Darkowski Edward	Mieszki	Cross of Valour
2.	Goszczyński Teodor	Broninek	-
3.	Glinicki Bolesik	Skoroszki	-
4.	Andrzej Jaworski	Krzyczki-Szumne	Wounded
5.	Kępski Józef	Dąbrowa	lost his arm.
6.	Feliks Krupiwski	Kosewo	-
7.	Józef Kysiński	Pieńki Pusckie	-
8.	Leon Kosewski	Kowalewice	Cross of Valour
9.	Eugeniusz Kowalski	Witowice	-
10.	Józef Michnowski	Kędzierzawice	-
11.	Czesław Olbryś	Studzianki	-
12.	Czesław Rzeczkowski	Broninek	-
13.	Stanisław Sowiński	Nasielsk	-
14.	Feliks Kiliś	Pieńki Pusckie	Bronze Cross of Valour

⁶⁶ L. Wyszczelski, *Bitwa o Nasielsk 15–16 sierpnia 1920 r. na tle operacji warszawskiej (The Battle of Nasielsk, 15–16 August 1920, against the backdrop of the Warsaw operation)*, op. cit., p. 432.

* L. Wyszczelski, *Bitwa o Nasielsk 15–16 sierpnia 1920 r. na tle operacji warszawskiej (The Battle of Nasielsk, 15–16 August 1920, against the backdrop of the Warsaw operation)*, op. cit., p. 432.

Source: J. Szczepański, *Wojna 1920 r. w powiecie pułtuskim*, zasoby Pracowni Dokumentacji Dziejów Miasta i Regionu w Nasielskim Domu Edukacji i Historii. Rozkaz gen. Dowbór-Muśnickiego z 1920 r.

In the last days of August, the local population began to return to Nasielsk. They had left their town out of fear of hostilities and reprisals by Soviet troops. In many cases, the return was painful, as the ravages of war had destroyed the material fabric of the town, the achievements of many generations, leaving only ruins and ashes. The enemy had stolen a great many horses, requisitioned all carts, livestock and crops. Autumn cultivation of the fields proved impossible. Local assessment committees were set up to gauge the extent of the damage. During the hostilities, the bridges over the Wkra and Nasielna rivers were destroyed, which hampered communication for the local population. Severe supply shortages contributed to rising prices and the growth of illicit trade. The situation was further complicated by galloping inflation. The population became so impoverished that they were unable to pay taxes and maintain the military police post stationed in Nasielsk⁶⁷. The result of this complex economic situation was growing discontent amongst broad sections of society, exacerbated by the restrictive martial law regulations, which were not lifted until the end of September 1920⁶⁸.

On 31 August 1920, the Prime Minister of the Republic of Poland, Wincenty Witos, visited Pułtusk County. A meeting was organised at Pułtusk Castle between the Prime Minister and both the county authorities and local government representatives from across the county, during which the head of government was briefed on the scale of destruction in the region⁶⁹. Apart from material losses, one of the consequences of the 1920 war was a rise in anti-Semitic sentiment within society. Disgraceful examples of collaboration by Jews, mainly from the ranks of the Bund and Polish Zion, were meticulously recorded⁷⁰. Members of the Communist Party of Poland (KPP) and the Polish Workers' Revolutionary Union (PZRR) also collaborated with the invader. A striking example of such collaboration in the Nasielsk municipality was the events at Teofil Orłowski's estate in Kędzierzawice. The owner declared that the entire farm labour force belonged to the USSR. During the evacuation of property in the face of the Bolsheviks, the farmhands refused to allow the livestock to be taken away. Farmhand Galiński, together with his son Wacław, formed a revolutionary committee which divided the property left behind by the owner between the farm labourers and the Soviet soldiers stationed at the estate. In his account, Teofil Orłowski testified that the chairman of the Nasielsk branch of the USSR was a Jew named Blocher⁷¹.

3. The political landscape of Nasielsk, 1921–1939

⁶⁷ F. Rostkowski, *Monografia miasta Nasielska (Monograph of the Town of Nasielsk)*, op. cit., p. 40.

⁶⁸ S. Rowecki, *Dzieje oręża (The History of Arms)*, op. cit., p. 115.

⁶⁹ *Kurier Warszawski* 1920, no. 244, p. 2; E. Kołodziej, *Życie gospodarcze*, [w:] *Dzieje Mazowsza. Lata 1918–1939*, t. 4 (*Economic Life*, [in:] *The History of Mazovia. 1918–1939*, vol. 4), op. cit., p. 282.

⁷⁰ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu*, [w:] *Mazowsze w dwudziestoleciu międzywojennym (w granicach województwa warszawskiego) (The War of 1920 in Mazovia, [in:] Mazovia in the Interwar Period, within the borders of the Warsaw Province)*, op. cit., p. 43.

⁷¹ *Mazowsze Północne w XIX–XX wieku (Northern Mazovia in the 19th–20th Centuries)*, op. cit., p. 273.

The first period of independence was characterised by a significant liberalisation of political life. The political views of the inhabitants of Nasielsk were largely determined by their national and religious affiliation, as well as their social and professional background. As already mentioned, in terms of religious affiliation, Roman Catholicism was dominant, followed by Judaism and then Protestantism. The Jewish population lived mainly in Nasielsk, accounting for 53.5% of the total population in 1921. There were 117 Jews living in the Nasielsk municipality, with the largest concentration in the village of Wioska near Nasielsk – 54 people⁷².

At the beginning of the Second Polish Republic, 90.5% of the rural population of Pultusk County made their living from agriculture, of whom 51.6% did not employ hired labour, 15.9% employed hired labour (landowners, the minor nobility and wealthy peasants), and 23.0% were agricultural labourers. Among the remaining 9.5% of the rural but non-agricultural population, 4.0% were labourers (including 1.4% industrial workers), 3.8% were the so-called self-employed, and 1.7% were the intelligentsia⁷³.

The political views of the numerous minor nobility living in the Nasielsk area were shaped mainly by tradition, the socio-political situation and the Roman Catholic Church, with which they were closely associated. In the early years of independence, one could observe (...) the sabotage of regulations issued by the administrative authorities, high absenteeism in representative bodies, and signs of insubordination. Such an attitude can only be partly explained by patriotic habits from the time of Russian rule. A lack of experience in community work also made itself felt; the nobility's skills in this regard were, after all, more limited than those of the peasants⁷⁴. The elections to the Constituent Sejm, scheduled for 26 January 1919, were defined in accordance with the electoral law of 28 November 1918 as: universal, equal, direct, secret and proportional. The right to stand for election was granted to all citizens of the Republic of Poland aged 21 and over, with the exception of military personnel on active duty and persons deprived of their civil rights. A controversial provision of the electoral law was the introduction of the principle of so-called electoral alliances, which enjoyed significant advantages. This allowed lists submitted in a single constituency to be combined into electoral alliances. The right-wing camp (National Democracy), operating under the name of the People's-National Union, formed electoral alliances with various ostensibly non-partisan lists of workers' or peasants' committees. The submission of politically related lists did not result in a split of votes within a given political movement⁷⁵.

In the pre-election campaign for the Constituent Sejm, the People's-National Union advocated the unification of all the historical and geographical territories of the Second Polish Republic and an alliance with the Entente. It opposed the demands of the left, however, viewing communists and Jews as the culprits behind all failures.

⁷² . *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 1 (*Index of Localities of the Republic of Poland*), vol. 1, op. cit., pp. 1–11.

⁷³ L. Hass, *Wpływ ugrupowań politycznych wśród ludności woj. warszawskiego w latach 1919–1932 (w świetle wyborów sejmowych)*, *Rocznik Mazowiecki* 1972 (*The Influence of Political Groups among the Population of the Warsaw Province in 1919–1932 (in the Light of Sejm Elections)*), *Rocznik Mazowiecki* 1972, vol. 4, p. 98.

⁷⁴ S. Siekierski, *Kultura szlachty polskiej w latach 1864–2001 (The Culture of the Polish Nobility in the Years 1864–2001)*, op. cit., p. 15.

⁷⁵ *Dekret o ordynacji wyborczej*, *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1918 (*Decree on the Electoral Law*, *Journal of Laws of the Polish State* 1918), No. 18, item 76. L. Hass, op. cit., p. 103.

The main opponents of the National Democracy were the moderate left-wing groups: the Polish Socialist Party and the Polish People's Liberation Party. The political programme of these groups was based on equal rights for citizens, the nationalisation of large-scale industry, the expropriation of large landowners, and free education⁷⁶.

Jewish political parties also took part in the elections to the Legislative Sejm. In the Pultusk County, right-wing and centrist groups formed the Jewish Union, which fielded three lists: Orthodox, Zionist and Folkist. Left-wing Jewish parties operating in the area in question boycotted the elections to the Legislative Sejm. The political programme of Jewish groups in the interwar period was not uniform. The Orthodox, centred in the Agudas Israel party, defended the economic and religious rights of the Jewish population, whilst supporting religious education. The Zionists, on the other hand, championed slogans of solidarity and national unity, calling for the establishment of a Jewish state in Palestine. The Folkis, in turn, demanded cultural and national autonomy in Poland and equal status for the Yiddish language. As for the left wing of the Jewish political scene, Poale Zion held the view that the panacea for resolving the Jewish question lay in the establishment of a socialist Jewish state in Palestine. The Bund, however, did not believe in the possibility of establishing a Jewish state, and therefore called for the struggle for Jewish rights through revolution in Central and Eastern Europe⁷⁷.

During the elections to the Constituent Sejm on 26 January 1919, the greatest crowds outside polling stations, both in Nasielsk and the Nasielsk municipality, were seen in the morning; people most often voted before or immediately after Mass.

Table 40. Turnout of residents of the town and municipality of Nasielsk in the elections to the Constituent Sejm on 26 January 1919.⁷⁸

Urban municipality Rural municipality	Number of polling stations	Eligible voters	Votes cast	Turnout %
Town of Nasielsk	3	3,031	1,917	63.2
Municipality of Nasielsk	2	3,453	1,861	53.9

Source: *Statystyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego*, ed. L. Krzywickiego, Warsaw 1921, pp. 18–19.

In Pultusk County, the right-wing camp secured victory in the 1919 Legislative Sejm elections. Its list received the support of 68% of voters. Among the county's towns, the National Democracy (Endecja) received the most votes in Pułtusk - 61.8% - and the fewest in Nasielsk - 34.7%. The undisputed winner here was the Jewish Union, whose lists received 40.7% of the vote, a result linked to the town's large Jewish community.

The elections to the Sejm, held on 5 November 1922, reflected the mood of the public following the victorious Polish-Bolshevik War. Poland was then in a stable political situation, as a

⁷⁶ L. Hass, op. cit., p. 103.

⁷⁷ J. Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, op. cit., pp. 46–47.

⁷⁸ *Statystyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego*, (Statistics of the elections to the Constituent Sejm), op. cit., pp. 18–19.

constitution had been adopted and the process of defining the borders of the Second Polish Republic had been completed. The electoral law retained the five-attribute voting system, although the option to form electoral alliances was abandoned, whilst state lists were introduced. This greatly facilitated the organisation of the election campaign across the whole country and secured parliamentary seats for the leaders of political parties⁷⁹.

The 1922 elections in Nasielsk were marked by the full mobilisation of the People's-National Union, which, together with the National Christian People's Party (Chadecja), formed the Christian Union of National Unity electoral bloc, known as Chjena. The traditionally moderate left presented a different electoral programme, calling for social legislation and the expansion of education. This programme was criticised by the communists, who regarded members of the PPS and PSL as traitors to the working people.

The Jewish centre-right entered the 1922 elections as part of the National Minorities Bloc, which demanded broad cultural and national autonomy within the Polish state. This ideology was strongly opposed by the Bund⁸⁰.

Table 41. Number of votes cast for individual electoral lists in the Pultusk County during the Sejm elections on 5 November 1922.

List no.	Party Name	Vote Count	Percentage of votes	
			Pułtusk County	Electoral District VIII
1	-Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” (Polish People's Party "Piast")	14	0.3	6.0
2	Polska Partia Socjalistyczna (Polish Socialist Party-PPS)	4,155	20.5	10.7
3	PSL Wyzwolenie i Lewica Ludowa (PPP "Wyzwolenie" and the People's Left)	8,328	21.1	13.8
4	Ogólnožydowski Związek Robotników w Polsce (General Jewish Labour Bund in Poland)	58	0.1	0.6
5	Komunistyczny Związek Proletariatu Miast i Wsi (Communist Union of the Urban and Rural Proletariat)	317	0.8	0.5
7	Narodowa Partia Robotnicza (National Workers' Party)	242	0.6	0.2
8	Chrześcijański Związek Jedności Narodowej (Christian Union of National Unity)	19,999	50.7	55.2
12	Narodowe Zjednoczenie Ludowe <i>Polskie Centrum</i> (National Popular Union)	375	0.9	2.9
15	Chłopskie Stronnictwo Radykalne (Peasant Radical Party)	8	-	0.6

⁷⁹ L. Hass, op. cit., p. 108

⁸⁰ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku*, Warszawa 1926 (*Statistics of the elections to the Sejm and Senate held on 5 and 12 November 1922*), Warsaw 1926, pp. 22–23

16	-Blok Mniejszości Narodowych RP (Non-Party Block for Cooperation with the Government)	5,757	14.6	9.2
20	Żydowski Demokratyczny Blok Ludowy (Jewish Democratic People's Block)	6	-	-

Source: *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku, Warsaw 1926, pp. 21–22.*

Generally speaking, the Christian Union of National Unity won in the town and municipality of Nasielsk, securing 35.9% of the vote, with this figure being higher in the municipality of Nasielsk itself, at 36.3%. The Polish Socialist Party received the support of 10.7% of voters, whilst the Communist Union of the Urban and Rural Proletariat was supported by 0.5% of voters. The Jewish population, constituting over half of Nasielsk's inhabitants, voted mainly for the Block of National Minorities of the Republic of Poland, which received the support of 39% of voters⁸¹.

During the May Coup of 1926, the 13th Infantry Regiment, stationed in Pułtusk and in which many residents of Nasielsk and the Nasielsk region were serving, supported Marshal Józef Piłsudski. An entry in the regiment's chronicle states that *in May 1926, the 13th Infantry Regiment sprang into action, placing itself under Marshal Piłsudski's command*⁸².

After the Sanation came to power, a mood of anticipation could be felt in Nasielsk. Initially, the general attitude of the inhabitants towards the new government was positive. Marshal Piłsudski's armed intervention against the unpopular Chjeno-Piast coalition was welcomed with hope. This view was shared by a significant section of the population, disillusioned by the state of the nation and the moral decay at the highest levels of power. It was widely believed that *May would be the culmination of August 1914 and November 1918*⁸³.

However, public concern was soon aroused by drastic price rises for essential goods and a significant increase in unemployment. The growing frustration of the inhabitants of Nasielsk and the whole of Mazovia provided fertile ground for the opposition parties.

The date for the next elections was set for 4 March 1928, and thus a large-scale campaign was launched to draw many political party activists into the Non-Partisan Bloc for Cooperation with the Government (BBWR) in order to weaken them. In Pułtusk, a BBWR District Committee was formed, comprising the following members from Nasielsk: Bolesław Ufnal, Stanisław Jędraszko

⁸¹ Ibid., pp. 22–23.

⁸² A. Kociszewski, *13 Pułk Piechoty*, Warszawa 1990, s. 20; więcej: T. Kowalski, J. Szczepański, *Dzieje 13 pułku piechoty*, Warszawa-Pułtusk 1996, pp. 78–80; A. Garlicki, *Przewrót majowy w 1926 r. Wybór dokumentów*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (*The 13th Infantry Regiment*, Warsaw 1990, p. 20; see also: T. Kowalski, J. Szczepański, *History of the 13th Infantry Regiment*, Warsaw-Pułtusk 1996, pp. 78–80; A. Garlicki, *The May Coup of 1926: A Selection of Documents*, 1979, no. 4, pp. 160–161.

⁸³ Nałęcz, *Pokolenie Józefa Piłsudskiego*, [w:] *Legenda Legionów...*, Warszawa 2008 (*The Generation of Józef Piłsudski*, [in:] *The Legend of the Legions...*), Warsaw 2008, p. 357.

*The Non-Partisan Bloc for Cooperation with the Government – a political grouping of the Sanation movement formed prior to the 1928 Sejm elections, bringing together groups of supporters of Marshal Piłsudski, such as Legion circles and political groups ranging from conservatives to representatives of national minorities. The main organiser and president of the BBWR was Colonel Walery Sławek. The programme aimed to strengthen the executive branch and make the office of the President of the Republic of Poland independent of the legislative branch. In the 1928 parliamentary elections, the BBWR won 122 seats (27.6%), and in 1930 – 247 seats (55.5%), becoming the strongest group in the Sejm. In March 1931, the BBWR collapsed. New PWN Encyclopaedia, vol. 1, op. cit., p. 74.

and Eustachian Kwiatkowski, and from the Nasielsk municipality – Józef Kanigowski and Stanisław Przedpełski⁸⁴.

In 1928, alongside the groups already well-known on the political scene, the elections were also contested by recently formed parties such as the Peasant Party, established in January 1926, and the All-Polish Monarchist Organisation (MOW), founded in 1925⁸⁵.

The National Democrats went into the elections with tried-and-tested slogans, attacking Jews, communists and socialists. The PPS's election manifesto was also unchanged, demanding social justice, an improvement in the standard of living for the poorer sections of society and the introduction of agrarian reform. The PSL Wyzwolenie echoed the PPS in this regard, blaming the government apparatus for the lack of agrarian reform. Meanwhile, Zionist organisations were grouped within the National Minorities' Electoral Bloc of the Republic of Poland. The Orthodox and the Folkists formed the opposition All-Jewish National Electoral Bloc, which was inclined towards cooperation with the Sanation authorities.⁸⁶ They provided support to pro-Sanation organisations such as: Military Training, Physical Education, and the League of Air and Land Defence. In some urban centres of Northern Mazovia, Jewish branches of the BBWR were established; one such branch was set up in Nasielsk⁸⁷. Outside these blocs were the Jewish socialist factions, the Bund and Poale Zion Left, which boycotted the elections in the Pultusk district.

Table 42. Voting results of the residents of Pultusk County in the Sejm elections of 4 March 1928.

Electoral list no.	List name	Total number of votes in the county	%	Number of votes in towns	%	Number of votes in rural municipalities	%
1	BBWR	4,502	9.4	2,398	14.4	2,164	6.9
2	PPS	9,950	20.8	4,713	28.4	5,237	16.8
3	PSL Wyzwolenie	16,557	34.7	255	1.5	16,302	52.4
5	Żydowski Robotniczy Komitet Wyborczy Poalej-Syjon	503	1.0	497	3.0	6	–

⁸⁴ *Do Pracy*, 29 January 1928, p. 4. As for the professional background of this body, Bolesław Uchał was the headmaster of the Eustachian Kwiatkowski Public School in Nasielsk, whilst Stanisław Jędraszko ran the Nasielsk-based *Rolnik* newspaper. Eugeniusz Nałęcz, meanwhile, represented the local craft trades; Józef Kanigowski was at that time the mayor of the Nasielsk commune; and Stanisław Przedpełski represented medium-sized agricultural holdings of noble origin.

⁸⁵ J. Szczepański, *Wpływ ugrupowań politycznych...*, „*Rocznik Nauk Politycznych*” (The Influence of Political Groups..., ‘*Rocznik Nauk Politycznych*’), Pułtusk 2005, p. 445.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 446

⁸⁷ J. Szczepański, *Spółeczność żydowska Mazowska w XIX-XX wieku* (The Jewish Community of Mazovia in the 19th–20th Centuries), op. cit., p. 289.

10	Stronnictwo Chłopskie	463	0.9	271	1.6	192	0.6
11	Monarchistyczna Organizacja Wszechstanowa	685	1.4	582	3.5	103	0.3
18	Blok Mniejszości Narodowych	2,566	5.3	955	11.7	611	1.9
24	Lista Katolicko-Narodowa Polski Blok Katolicki	7,529	15.7	942	17.7	4,587	14.7
25	PSL Piast i Chrześcijańska Demokracja	787	3.7	103	0.6	1,684	5.4
33	Ogólnozydowski Narodowy Blok Wyborczy	2,055	4.3	1,956	11.7	99	0.3
36	Główny Komitet Wyborczy Lewicy (Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej Samopomoc))	1,085	2.2	979	5.9	106	0.3

Source: *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 4 i 11 marca 1928 roku*, Warszawa 1930, p. 10.

In the March 1928 elections to the Sejm and Senate of the Republic of Poland, 84.7% of eligible voters in Nasielsk and 87.3% of residents of the Nasielsk municipality took part. In the towns of the Pultusk County, the PPS emerged victorious, receiving 28.4% of the vote. Nasielsk was, in a sense, an exception, as 19.8% of voters here voted for the PPS, whilst victory went to the list of the General Jewish National Electoral Bloc, for which 20.4% of the town's residents voted⁸⁸.

In the Nasielsk municipality, the PSL Wyzwolenie achieved a spectacular victory, securing as much as 74.2% of the vote. This was the result of the consistent political activity of the leaders of the peasant movement in the Pultusk County. One of them, Piotr Koczar from the village of Kacice near Pułtusk, was elected to the Sejm and became vice-chairman of the PSL Wyzwolenie Sejm Club⁸⁹.

Table 43. Voting results of the Jewish population of the town and municipality of Nasielsk compared to other towns in the Pultusk County during the Sejm elections on 4 March 1928.

Town	Total valid votes cast	Jewish Workers' Electoral Committee Poalej Syjon	National Minorities Bloc	General Jewish National Electoral Bloc	Number of voters for Jewish lists
------	------------------------	--	--------------------------	--	-----------------------------------

⁸⁸ Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 4 i 11 marca 1928 r (Statistics on the elections to the Sejm and Senate held on 4 and 11 March 1928), op. cit., p. 23.

⁸⁹ Ibid., p. 106.

		Number of votes	%	Number of votes	%	Number of votes	%	Number of votes	%
Nasielsk	2,541	12	0.4	461	18.1	522	20.5	995	39.1
Pułtusk	6,015	341	5.6	612	10.1	18	0.3	971	16.1
Serock	465	-	-	611	17.6	281	8.1	892	25.7
Wyszków	570	144	3.1	271	5.9	1,135	24.8	1550	33.9

Source: Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 4 i 11 marca 1928 r., op. cit., p. 10.

Following the dissolution of both houses of parliament by President Ignacy Mościcki on 30 August 1929, new elections to the Sejm for the third term, also known as the Brest elections, were called. They were scheduled for 16 November 1930. A characteristic feature of the short yet fierce election campaign was the repression of the opposition by the government apparatus. In order to strengthen the influence of the Sanation camp in Nasielsk, a BBWR branch was established there as early as the autumn of 1929. It was headed by Czesław Welcer, secretary of the BBWR County Council. In 1934, he was appointed by the BBWR to the post of mayor of Nasielsk⁹⁰.

In the first half of the 1930s, every meeting of the BBWR Municipal Committee in Nasielsk attracted 400-500 members and supporters of the Sanation camp. At these meetings, the contributions of Marshal Józef Piłsudski and those in his political circle to the restoration of Polish independence were emphasised. Examples illustrating Piłsudski's charisma were recalled, fostering in the public consciousness, particularly among the youth, the myth of the Marshal as a ready-made role model. Piłsudski's popularity among the inhabitants of Mazovia rose enormously during his stay in Sulejów. It was then that his supporters spread the cult of the leader without an army, using the press, literature and art for this purpose⁹¹.

The methods employed by both the communists and the far right were also criticised. BBWR leaders in the Nasielsk region opposed the agitation carried out by activists and sympathisers of the Centre-Left. This was the case during the pre-election campaign in November 1930⁹².

The National Party, which espoused clerical-nationalist slogans and demanded, among other things, the removal of Jews from Poland and their exclusion from the country's political life, wielded considerable influence in the region. Organisations closely linked to the National Democracy, such as Polska Macierz Szkolna and Sokół, were active on the ground. An unquestionable achievement of this party was the awakening of national consciousness among the lower social classes. Among the National Democracy activists in the Nasielsk region was the

⁹⁰ APW, UWW, ref. no. 2, pp. 13–15. On 19 March 1934, a meeting of the BBWR Executive Committee was held in Nasielsk, at which a new executive committee was elected. Meanwhile, at a meeting on 6 March 1934 in Pułtusk, the BBWR County Council discussed issues relating to the municipal elections. Candidates were then put forward for the posts of mayor of the county's towns: in Pułtusk – Stanisław Zabokrzycki, in Wyszków – Stanisław Krzemiński, in Serock – Józef Nodzykowski, and in Nasielsk – Czesław Welcer.

⁹¹ J. Barański, Józef Piłsudski – Greatness and Legend, Płońsk 1994, pp. 124–125; Z. Wójcik, Marshal Piłsudski in My Memory, [in:] Józef Piłsudski in the Nation's Memory on the 130th Anniversary of His Birth, ed. A. Stawarz, Warsaw 1997, p. 149.

⁹² APW, UWW, sygn. 82, k. 82. On 21 February 1932, a lecture for members and supporters of the BBWR in Nasielsk was delivered by Józef Zagórski, who was the head of the 8th District of the BBWR.

vice-dean of the Nasielsk deanery, Father Marcei Przedpełski, who used the pulpit to preach anti-Semitic slogans and call for a boycott of Jewish trade, emphasising that *(...) communists in our country are mainly recruited from among Jews (...)*)⁹³. Well-known and active members of the National Party in Nasielsk itself included: notary Szczepan Baliński, magistrate Józef Pajewski, Leon Mokos and Franciszek Chojnacki⁹⁴.

Left-wing parties played a minor role on the political scene in Nasielsk. Their negligible activity in the town and the region can be attributed to the relatively weak development of industry in the town. Among the small working class, the Bund held the greatest influence. In the 1920s, attempts were made by the Communists to take control of the Transport Workers' Trade Union of Nasielsk and the Leather Industry Workers' Trade Union, but these ended in failure⁹⁵.

Aguda's considerable influence was also evident in Nasielsk, where it secured half the seats on the local council in 1920, 1924 and 1931. It should be added that Aguda's popularity stemmed from the support for its ideology granted by the administrative authorities. Aguda's ideology was based on religious dogmas: 'Pray for the prosperity of the state' and 'State law is law'⁹⁶.

Table 44. Voting results of the residents of Pultusk County in the Sejm elections of 16 November 1930.

Election list no.	Name of list	Number of votes in the county	%	Number of votes in towns	%	Number of votes in rural municipalities	%
1	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	12,029	27.6	7,540	47.8	4,489	16.2
2	Polska Partia Socjalistyczna	2,503	5.7	1,719	10.9	784	2.8
4	Lista Narodowa	13,788	31.6	3,584	25.7	10,204	36.5
5	Blok Lewicy Socjalistycznej (Bund i NSPP)	426	0.9	426	0.9	–	–

⁹³ APW, KWPP, Investigative Office in Warsaw, ref. no. 2, p. 132. During the SN meeting in Kluków (Nasielsk deanery) on 2 February 1938, speakers included Florian Kuskowski from Warsaw, who called for a fight against communism.

⁹⁴ APW, UWW, Wydział Społeczno-Polityczny, ref. no. 141, p. 479. One of the meetings of the National Party in Nasielsk, chaired by Franciszek Chojnacki, took place on 11 June 1933. It was attended by 65 members of the local branch, who were issued with membership cards on that occasion. Among the speakers were, among others, editor Jan Dzieżyński from Sochaczew and Witold Domański — a trainee judge from Warsaw. At another meeting attended by 35 members, which took place in October 1933, the speaker was the then MP Kakowski, who discussed the Local Government Act.

⁹⁵ J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, op. cit., p. 99. In 1937, the secretary of the Municipal Committee of the Communist Party of Poland (KPP) in Nasielsk was the barber Szlama Racman, APW, UWW, ref. no. 1, p. 7.

⁹⁶ Ibid.; *Encyclopedia Judaica*, vol. 12, op. cit., pp. 290–291.

7	Centrolew (PPS, PSL Wyzwolenie, PSL Piast, Str. Chł., NPR)	13,273	30.3	1,085	6.8	12,188	43.7
17	Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej	1,382	3.2	1,171	7.4	211	0.7
18	Ogólnożydowski Narodowy Blok Gospodarczy	252	0.6	236	1.4	16	–

Source: Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku, Warszawa 1935, p. 9.

Contrary to the expectations of the ruling camp, victory in the 1930 parliamentary elections in the Pultusk County went to the National Democracy, which secured 31.6% of the vote. The Centre-Left also took one of the leading positions, achieving 30.3% of the vote. In the urban centres of the Pultusk County, the BBWR won, receiving votes from almost half of the electorate. In Nasielsk itself, Jewish lists received the greatest support, with the Block for the Defence of Jewish National Rights coming out on top, securing 339 votes, or 13.7%⁹⁷.

Table 45. Voting results of the Jewish population of Nasielsk compared to other towns in the Pultusk County for the Sejm on 16 November 1930.

Town	Valid votes cast	Blok Lewicy Socjalistycznej (Bund i NSPP)		Poalej Syjon Lewica		Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej		Ogólnożydowski Narodowy Blok Gospodarczy		Total	
		Number of votes	%	Number of votes	%	Number of votes	%	Number of votes	%	Number of votes	%
Pultusk County	43,667	426	0.9	-	-	1,382	3.1	252	0.5	-	-
Nasielsk	2,461	256	10.4	-	-	339	13.7	1	-	866	35.1
Pułtusk	5,714	101	1.7	-	-	255	6.2	55	1.1	522	9.1
Serock	466	-	-	-	-	79	2.2	-	-	79	2.2
Wyszków	127	69	1.6	-	-	398	9.6	169	4.0	636	15.4

Source: Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku, op. cit., p. 9.

The popularity of Jewish political parties and groups among the Jewish population of Nasielsk is evidenced by the results of the 1931 elections to the Jewish religious community in Nasielsk.

⁹⁷ : Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku, Warszawa 1935, p. 9.

Table 46. Results of the elections to the Jewish religious community in Nasielsk compared with other towns in the region in 1931.

Name of party, group (bloc)	Number of seats			
	Nasielsk	Maków Mazowiecki	Serock	Wyszków
Aguda	4	3	6	4
Zionist and Mizrachi Bloc	-	-	-	2
Artisans' Bloc	2	2	1	1
Hasidim	2	1	1	1

Source: J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, op. cit., p. 133.

As the table shows, in the Pułtusk district, Aguda enjoyed the highest level of support among the Jewish population; its branches had been operating there since the end of the First World War. In the mid-1920s, the Nasielsk branch of this party had 250 members, and its leaders were Dawid Bergazyn, Chaim Brynberg and Abram Kuczyński⁹⁸.

The Zionists and Mizrachi, on the other hand, enjoyed little support in Nasielsk. During the interwar period, the Nasielsk Zionists were led by Herszt Klejnman and Chajewent Listensohn. The Zionists established the Kibbutz Hachshara Yehudach in Nasielsk, whose primary aim was to prepare the younger generation of Jews to work for the Jewish state in Palestine⁹⁹. Among the Zionist groups in Nasielsk, Mizrachi, led by Lejb Owsianka and Zylberstein Lejb Kamiński, wielded the greatest influence. Its popularity was growing, as evidenced by the number of Jews purchasing shekels, which stood at just 60 people in 1920, but by 1930 had risen to 482¹⁰⁰. During the economic crisis of the 1930s, the influence of communist parties grew in Nasielsk. In 1931, the Communists held considerable influence in the Chemical Industry Trade Union, which had around 100 members, as well as in the Jewish Cultural Association 'Liga' and the Union of Jewish Craftsmen in Nasielsk. The Communists dominated the Jewish League of Popular Education in Nasielsk, which had 87 members in 1931¹⁰¹. The Communists in Nasielsk undertook

⁹⁸ J. Szczepański, *Spółeczność żydowska Mazowsza w XIX–XX wieku*, op. cit., p. 252.

⁹⁹ Collections of Nasielski Dom Edukacji i Historii, Nashelsker Aid Society, ref. RG 976, p. 9.

¹⁰⁰ J. Szczepański, op. cit., s. 262.

¹⁰¹ APW, UWW – Security Department, ref. no. 267/I-7, p. 70.

ideological training and engaged in activities directed against the government authorities, organising strikes, demonstrations and the distribution of leaflets and publications¹⁰².

In the 1930s, the chairman of the KPP District Committee in Nasielsk was Zygmunt Kraszewski, a carpenter by trade; the secretary was Piotr Krzyczkowski (a smallholder); the treasurer was Bronisław Bralski (a shoemaker); whilst the members were Mieczysław Lucjan Ulatowski (shoemaker) and Jan Wójtowicz (shoemaker). In 1932, the Nasielsk Committee of the Communist Party of Poland (KPP) had six members; the chairman of the town branch at that time was Ignacy Pyziński (a shoemaker), and the members were: Jan Wójtowicz, Franciszek Kowalewski, Piotr Krzyczkowski, Bronisław Bralski and Icek Engel¹⁰³.

In addition to the KPP structures in Nasielsk, there was also a branch of the Communist Union of Polish Youth*, led by the worker Michał Samuelina, whose members included Marian Kołakowski and Koprach Bajnsz. Furthermore, there was limited activity here of the International Organisation for Aid to Revolutionaries* (MOPR), whose members included Stanisław Czeremuzyski and Władysław Jeżewski¹⁰⁴.

In the Nasielsk municipality, the PSL Wyzwolenie enjoyed considerable support. In 1932, leaders of the Peasant Movement in Pultusk County, headed by Piotr Koczar, began to arrive in villages around Nasielsk with the aim of organising branches of the new People's Party. Soon, instructors from the Warsaw branch of the People's Party also arrived¹⁰⁵.

The village of Morgi became the centre of the People's Party's activities in the Nasielsk area, with Antoni Ziemiecki serving as the branch chairman. The meetings organised here served to inform the peasants on how to behave during the local elections. They also provided an

¹⁰² Ibid., ref. no. 276, p. 73. On 16 June 1933, a communist banner bearing the slogans 'Down with Piłsudski's fascist government' and 'Down with the torture of political prisoners' as well as 'Long live the workers' and peasants' government' was found in a postbox on Kościuszki Street.

¹⁰³ Ibid., p. 196.

* The Communist Youth Union of Poland (KZMP) was known until 1930 as the Communist Youth Union in Poland. It was an illegal communist youth organisation operating in Poland between 1922 and 1938 under the leadership of the Communist Party of Poland (KPP). It was established at the First Congress of Communist Youth Groups on 17 March 1922. Throughout its existence, the KZMP belonged to the Communist Youth International, serving as one of its sections. Together with the KPP, it conducted political activities within the army and among conscripts, as well as among school and working-class youth; it developed propaganda campaigns, carried out educational and self-study work on Marxism, and promoted the achievements of Soviet youth. The main activists were: Alfred Lampe, Bronisław Berman, Jakub Czetyrzpiller, Aleksander Heller and others. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, vol. 5, op. cit., p. 781.

* The Communist Youth Union of Poland (KZMP) was known until 1930 as the Communist Youth Union in Poland. It was an illegal communist youth organisation operating in Poland between 1922 and 1938 under the leadership of the Communist Party of Poland (KPP). It was established at the First Congress of Communist Youth Groups on 17 March 1922. Throughout its existence, the KZMP belonged to the Communist Youth International, serving as one of its sections. Together with the KPP, it conducted political activities within the army and among conscripts, as well as among school and working-class youth; it developed propaganda campaigns, carried out educational and self-study work on Marxism, and promoted the achievements of Soviet youth. The main activists were: Alfred Lampe, Bronisław Berman, Jakub Czetyrzpiller, Aleksander Heller and others. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, vol. 5, op. cit., p. 781.

¹⁰⁴ Ibid., p. 198.

¹⁰⁵ J. Sałkowski, *Ruch ludowy w północnych powiatach woj. warszawskiego w okresie międzywojennym*, [w:] *Wieś - chłopi - ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, ed. A. Kociszewski, Ciechanów 1996, pp. 19–21.

opportunity to put forward demands regarding a faster process for land reclassification or a reduction in taxes on wasteland¹⁰⁶.

In the village of Morgi, following the example of other villages in the Pultusk County, a Rural Youth Circle operated, affiliated with the District Rural Youth Union established in 1923

In the autumn of 1931, a six-day congress of members of the Mazovian Rural Youth Union from the northern counties of the Warsaw Province was organised in Morgi. In 1930, branches of the People's Youth Union, an offshoot of the PSL Piast, also began to emerge in the Pultusk County. In 1931, the District Executive Committee of the People's Youth Union in Pułtusk was elected; in addition to People's Party activists from Lubiel (Antoni Duszczyk, Antoni Popławski and Stanisław Deptuła), it included People's Party members from Morgi – Klara Kamewrówna and Tomasz Pająk¹⁰⁷.

In the summer of 1932, part of the rural population of the Nasielsk commune took part in a peasant strike involving the suspension of agricultural produce deliveries to the markets of Mazovian towns. The aim of the strike was to force the municipal authorities to reduce market fees and to persuade the state authorities to take action to improve the economic situation in the countryside, which had been caused by the Great Depression¹⁰⁸. In the Pultusk County, peasants from the areas around Nasielsk and Pultusk participated in the strike on a particularly massive scale, with market attendance falling to as low as 30%. The peasant strikes disrupted the established rhythm of the region's economic life and were particularly severe for the townspeople¹⁰⁹.

In the 1930s, clear tensions could be observed within the Nasielsk branch of the People's Party (SL). Members of the SL were divided into supporters and opponents of the then Member of Parliament, Piotr Koczar. His opponents in the Nasielsk municipality were represented by Wici activist Antoni Ziemiecki from the village of Morgi, who fought against Koczar's ideological programme, thereby laying the groundwork and building a political base for himself in future parliamentary elections¹¹⁰.

On 23 April 1935, a new constitution was adopted, guaranteeing the dominance of the Sanation camp in the country's socio-political life. Unlike the March Constitution (of 17 March 1921), it was, to some extent, tailored to the personality of Marshal Piłsudski, who died on 12 May 1935. Following his death, as a result of political infighting within the ruling camp, two groups emerged: the so-called group centred around President Ignacy Mościcki and the group centred around Edward Rydz-Śmigły, who was then General Inspector of the Armed Forces. In November 1936, Rydz-Śmigły became Marshal of Poland. In place of the BBWR, which was dissolved in 1937, the National Unity Camp, known as Ozon, was formed, which promoted the ideas of nationalism and social solidarity. The Sanacja movement's departure from democratic forms of political life in the 1930s led, particularly among the younger generation, to a search for radical methods of action within far-right political groups. In the countryside around Nasielsk, where the petty nobility was well represented, the slogans of the National Radical

¹⁰⁶ APW, UWW, ref. no. 66, p. 495.

¹⁰⁷ J. Szczepański, *W okresie zaborów i niepodległego państwa*, [w:] *Ruch ludowy w Pułtuskim*, op. cit., pp. 64-65.

¹⁰⁸ J. Sałkowski, op. cit., p. 20.

¹⁰⁹ J. Szczepański, *W okresie zaborów i niepodległego państwa*, [w:] *Ruch ludowy w Pułtuskim*, op. cit., p. 68.

¹¹⁰ APW, UWW, ref. no. 2, p. 23.

Camp (ONR) and later the Falanga, promoting nationalism and anti-Semitism, gained traction at that time¹¹¹.

The Sanation ruling elite and the established methods of governance in Poland, particularly following the death of Marshal Piłsudski, were undergoing a process of disintegration. The state was economically weak, with unresolved social and ethnic conflicts, which made it difficult to win public support for the ruling party's programme and simultaneously encouraged opposition activity.

The OZN secured a decisive electoral victory in November 1938, winning approximately 80% of the seats in the last parliament of the Second Polish Republic. This was the result of Polish society rallying behind the government in response to the growing threat from Nazi Germany¹¹². An analysis of the results of both the parliamentary and local government elections revealed significant fluctuations in the political leanings of the Nasielsk electorate. Despite religious and class differences, as well as political divisions, the whole of society was united around issues fundamental to the nation's survival. Undoubtedly, the danger of a new war breaking out contributed to the rise in patriotic sentiment, manifested in the celebrations of important national anniversaries. In the spring of 1939, there was a surge of activity among organisations such as the Air and Gas Defence League, the Polish Scouting Association and the Polish Red Cross. Municipal defence commanders of the Air and Gas Defence League were appointed across the country, and in May, they undertook a week-long course at the Modlin fortress. In the summer, every Sunday, Polish Red Cross instructors conducted training courses in first aid. At the end of March 1939, an emergency mobilisation was ordered, under which the 20th Infantry Division was transferred to the area of the future operational theatre and deployed in the Nasielsk and Płońsk regions. Around 10 July, individual infantry regiments began their march towards the Mława region¹¹³.

4. Living conditions of the inhabitants of Nasielsk

The social conditions in which the inhabitants of small towns had to live during the interwar period were generally described as poor. According to the 1921 census, over 80% of the small-town population lived in one- or two-room dwellings. The smallest dwellings of the lowest standard were the most overcrowded, with almost four people per room. Even greater overcrowding occurred in craftsmen's dwellings, where, in addition to the master craftsman and his family, apprentices and journeymen lived¹¹⁴.

Poor dwellings were furnished with modest household goods, the products of local craftsmanship, and their selection was determined mainly by utility.

The homes of wealthier townspeople, in addition to their utilitarian functions, also served a representative purpose, fulfilled by the dining room with its sideboard, large table and sofa. The décor of the dining room was usually complemented by landscape paintings by minor artists¹¹⁵. Homes occupied by Jews differed only slightly from Christian homes. They were equipped with a greater number of kitchen and tableware items, as, in accordance with ritual, different vessels

¹¹¹ R. W. Walczak, *Z dziejów politycznych Mazowsza Północnego w okresie międzywojennym*, [w:] Pułtusk. *Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, vol. 6, op. cit., p. 273.

¹¹² Ibid., p. 273.

¹¹³ W. Wyruch, *Generał Wiktor Thommée: życie i walka 30.11.1881–13.11.1962*, Modlin 2010, p. 48.

¹¹⁴ *Mieszkania. Analiza wyniku spisu mieszkań z 30 września 1921 r.*, Warszawa 1932, p. 51.

¹¹⁵ R. Renz, *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*, Kielce 1994, p. 195.

were used for meat dishes and others for dairy dishes. To this were added liturgical vessels, namely: cups, spice jars, Passover glasses, and small items associated with religious worship, such as Hanukkah candlesticks, Shabbat candlesticks and menorahs, or rabbinical works. An important element of religious worship was the mezuzah, placed to the right of the entrance door – a frame containing a scroll of parchment inscribed with a verse from the Holy Scriptures. It was customary to hang a painting on the eastern wall depicting a panorama of Jerusalem, Solomon's Temple or the Western Wall¹¹⁶.

It is worth quoting a description of the home of an average Jewish family, penned by Isaac Bashevis Singer*: '(...) a house full of children, with rooms reeking of insecticides. The smell of onions, garlic and washing powder wafted from the kitchen. To get to the bathroom, one had to walk through the living room. My eyes were tired from looking at cupboards, chairs, carpets, sideboards, beds, sofas, wall clocks, samovars, portraits and knick-knacks (...)'¹¹⁷.

Equally difficult housing conditions prevailed in the Mazovian countryside. According to the 1921 census, nationwide, the rural population lived in: 59.3% one-room dwellings, 29.3% two-room dwellings, 6.8% three-room dwellings, and 4.6% four-room dwellings and larger¹¹⁸.

A significant proportion of farmers, following the destruction of both wars, converted farm buildings for residential use. Fear of further destruction held back the decision to build new residential buildings. Another significant obstacle was the difficulty in obtaining scarce building materials. Wood remained the primary building material in rural areas, whilst roofs were mostly thatched. According to statistical data, in the former Congress Poland (excluding Warsaw), brick buildings accounted for a mere 7%, whilst wooden buildings made up as much as 86%; the remaining 7% consisted of mixed-construction houses. Thatched roofs covered 79% of the buildings.

Source: Janusz Grabowski, Mariusz Błoński, Stanisław Roman Tyc, Zdzisław Michał Suwiński, Anna Kotarbińska, *Dzieje Nasielska*, pp. 359–388.

This publication represents an effort to bring selected elements of Nasielsk's historical heritage into a contemporary, accessible form. By combining digitisation with bilingual presentation, the project seeks to bridge the gap between local archival resources and a wider, international audience.

The process of selecting, translating, and preparing these materials has highlighted both the richness of local history and the importance of making it available beyond its original linguistic

¹¹⁶ Ibid., p. 196.

* Isaac Bashevis Singer (1902-1991), born in Leoncin near Nowy Dwór Mazowiecki, died in Florida, USA - a Jewish writer, writing mainly in Yiddish, who also worked as a journalist. In 1978, he was awarded the Nobel Prize in Literature. His major works include: *Satan in Goray*, *The Magician of Lublin*, *The Manor*, *The Estate*, *Enemies*, *A Love Story*, *When Shlemiel Went to Warsaw*, *Love and Exile*, *In My Father's Court*, and *The Golem*.

¹¹⁷ I. B. Singer, *Love and Exile*, Warsaw 1984, p. 140.

¹¹⁸ *Mieszkania. Analiza wyniku spisu mieszkań z 30 września 1921 r*, op. cit., p. 52.

and physical context. Even small fragments of historical texts can offer valuable insights into the past, contributing to a broader understanding of the town's cultural and social development.

It is hoped that this publication will encourage further interest in Nasielsk's history, as well as inspire similar initiatives focused on preserving and sharing local heritage. Expanding access to such materials not only supports education and research but also strengthens cultural identity and community engagement.

The author would like to express sincere thanks to the staff of the Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Nasielsku for their support, cooperation, and assistance in accessing the materials used in this project.

This project was developed as part of academic studies in English Philology (Translation Studies). It reflects the practical application of translation skills in a real-world, community-oriented context, combining linguistic competence with cultural and historical awareness.

Any feedback, comments, or suggestions regarding this publication are welcome and may contribute to the further development of similar initiatives in the future.

Contact:

Julia Komuda

E-mail: Julia-K.2004@wp.pl

Rozdział X

W odrodzonym państwie Polskim

1. Po odzyskaniu niepodległości

Natychmiast po ustąpieniu niemieckich władz okupacyjnych, na terenie byłego Królestwa Kongresowego przystąpiono do tworzenia polskiej administracji, w tym również szczebla podstawowego. Jeszcze w 1918 r. wydano dekret o wyborach do tymczasowych rad miejskich, który dostosowywał dotychczasowe przepisy władz zaborczych do nowej sytuacji powstałej po odzyskaniu niepodległości¹.

Jesienią 1918 r. w Nasielsku wybrano Tymczasowy Zarząd Miejski z burmistrzem Feliksem Rostkowskim jako przewodniczącym. Trudno dziś ustalić skład osobowy tego gremium, o którym wiadomo tylko tyle, że uczestniczyli w nim zarówno Polacy, jak i przedstawiciele diaspory żydowskiej². Sytuacja zmieniała się dość szybko, bo już 4 lutego 1919 r. wprowadzono do obiegu prawny dekret o wyborach do rad miejskich i wiejskich w byłym Królestwie Kongresowym. Prace nad nowym ła dem prawnym w zakresie samorządów różnego szczebla dokonywane były w niebywale ciężkich warunkach, kiedy to główny wysiłek państwa skierowany był na ustalenie i utrzymanie granic.

W świetle przytoczonego aktu prawnego mieszkańcy miasta mieli wybierać na podstawie powszechnego, równego, tajnego, bezpośredniego i proporcjonalnego głosowania reprezentację miejską, czyli radę miejską. Rada pełniła rolę organu uchwałodawczego w sprawach gminy i dokonywała wyboru burmistrza oraz magistratu. Ten ostatni spełniał rolę zarządu gminy miejskiej i złożony był z burmistrza, wiceburmistrza i ławników, a wybory odbywały się w głosowaniu proporcjonalnym. Członkowie magistratu wybierani byli z radnych rady miejskiej, a burmistrz był kierownikiem służbowym magistratu i reprezentował go na zewnątrz. Magistrat był organem wykonawczym gminy i czuwał nad wykonaniem uchwał rady miejskiej. Zakres kompetencyjny magistratów był bardzo szeroki i obejmował wszystkie obszary życia społeczno-gospodarczego ośrodków miejskich³.

Inaczej przedstawiała się natomiast forma organizacyjna samorządu gminy wiejskiej. Polegała ona na tym, że mieszkańcy gminy wybierali radę gminy, która była organem

¹ J. Strzelecki, *Samorząd terytorialny*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, op. cit., s. 198–199. Sejm Ustawodawczy, którego zadaniem było przede wszystkim uchwalenie konstytucji nie zdołał podczas swojej kadencji przyjąć znowelizowanych ustaw samorządowych. W 1924 r. rząd Władysława Grabskiego przedstawił Sejmowi pakiet ustaw o gminie miejskiej i wiejskiej oraz o samorządzie powiatowym. Powołana w tym celu specjalna komisja sejmowa nie ukończyła jednak swoich prac przed zamachem majowym w 1926 r.

² F. Rostkowski, *Monografia miasta Nasielska*, op. cit., s. 46.

³ . Strzelecki, op. cit., s. 199.

uchwałodawczym w sprawach gminnych. Rada wybierała natomiast wójta i ławników, czyli zarząd gminy, który był organem wykonawczym. W byłym Królestwie Kongresowym nie funkcjonowały rady gminne, natomiast o wszystkich sprawach gminnych decydował zebranie gminne. Prawo udziału w zebraniach posiadali tylko właściciele co najmniej trzech morgów gruntu. Generalny sposób zarządzania gminą nie sprawdził się, stąd też pierwszym krokiem w zakresie regulacji samorządu gminnego na obszarze byłego Królestwa było utworzenie w listopadzie 1918 r. instytucji rady gminnej. Nowela do Kongresówki było utworzenie w 1864 r., wprowadzała prawo udziału w zebraniach gminnych wszystkim pełnoletnim mężczyznom i kobietom, którzy przez okres co najmniej 6 miesięcy zamieszkiwali obszar gminy. Posiedzenia rady gminy zwoływał i im przewodniczył wójt, który, pomimo że wybierany był przez miejscową społeczność, to musiał być zatwierdzony przez starostę powiatowego⁴.

Pierwszy okres działalności władz samorządowych byłego Królestwa Kongresowego był poświęcony głównie łagodzeniu ciężkiej sytuacji ekonomicznej mieszkańców, spowodowanej działaniami wojennymi i niemiecką okupacją. Straty materialne byłej guberni warszawskiej na dzień 11 listopada 1918 r. oszacowano na 98,6 mln marek, a poziom przemysłu okręgu warszawskiego w zakresie wyposażenia w techniczne środki produkcji cofnął się do poziomu okresu postyczniowego⁵.

Katastrofalnie przedstawiała się również sytuacja w rolnictwie tego okresu. U schyłku wojny w Królestwie Kongresowym ugory i odłogi zajmowały areał o wielkości ponad 4,5 mln ha, natomiast straty w produkcji zwierzęcej wynosiły 37–60% stanu inwentarza żywego sprzed wybuchu wojny. W zaistniałej sytuacji mazowiecka wieś była wyjątkowo podatna na socjalistycznych agitatorów głoszących radykalne hasła społeczne. Jesienią 1919 r. wiele folwarków Mazowsza dotknęła szeroko zakrojona akcja strajkowa organizowana przez komitety i rady folwarczne Związku Zawodowego Robotników Rolnych. Służba folwarczna i robotnicy rolni żądali przede wszystkim poprawy warunków bytowania oraz zwiększenia uposażenia. W powiecie pułuskim strajkujących fernali poparła Rada Delegatów Ludowych Powiatu Pułuskiego, skupiająca działaczy ludowych, powiązanych z ruchem niepodległościowym, na czele której stał Feliks Grzebski – reprezentant nasielskiego ziemiaństwa⁶.

W pierwszym półroczu 1919 r. zdewastowany wojną przemysł dawał zatrudnienie zaledwie 1/4–1/5 robotnikom w odniesieniu do okresu poprzedzającego I wojnę światową. Przekładało się to w dużym stopniu na wzrost liczby bezrobotnych, których liczba w kwietniu 1919 r. osiągnęła poziom 376 tys.⁷.

⁴ Ibidem.

⁵ E. Kołodziej, *Położenie ekonomiczne klasy robotniczej w Polsce w latach 1918–1920*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, t. 3, Warszawa 1973, s. 429.

⁶ J. Szczepański, *Wieś mazowiecka w okresie wojny 1920 roku*, [w:] *Wieś – chłop – ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, op. cit., s. 24.

⁷ E. Kołodziej, *Życie gospodarcze Mazowsza w okresie międzywojennym 1918–1939*, [w:] *Mazowsze w dwudziestolecie międzywojennym (w granicach województwa warszawskiego)*, op. cit., s. 50.

W czerwcu 1919 r. nastąpiło zmniejszenie bezrobocia spowodowane uruchomieniem przez rząd robót publicznych przede wszystkim w stolicy i okręgu warszawskim. Niemniej istotnym czynnikiem, który wpłynął na redukcję liczby osób pozostających bez pracy, była rozbudowa polskich sił zbrojnych. Na początku kwietnia 1919 r. dokonano poboru przeszło 170 tys. żołnierzy i 600 tys. w sierpniu 1919 r. rozesłano armii do jednostek⁸.

Ciężką sytuację materialną mieszkańców komplikowały dodatkowe obciążenia, ustanowione na mocy ustawy z 11 kwietnia 1919 r. o zaopatrzeniu wojska na zimę. Podobna była reakcja w przypadku przepisów z 18 listopada 1919 r. o ściąganiu kontyngentów żywnościowych od ludności wiejskiej⁹. Włościanie odmawiali płacenia podatków, protestując jednocześnie przeciwko przedłużającej się wojnie na Kresach Wschodnich. Partie chłopskie uznały wręcz toczącą się wojnę za przestępstwo w stosunku do ludu polskiego, który na swych barkach dźwigał największe tej wojny ciężary¹⁰.

W kwietniu 1919 r. do Polski została przerzucona licząca ok. 70 tys. żołnierzy, utworzona we Francji armia gen. Józefa Hallera¹¹. Pododdziały Błękitnej Armii zostały rozlokowane przede wszystkim w majątkach ziemiańskich w centralnej części kraju. Dopiero 29 czerwca 1919 r. poszczególne pułki i dywizje kierowane były pod rozkazy gen. Iwaszkiewicza operującego w Galicji Wschodniej¹². Jeden z oddziałów błękitnych stacjonował na ziemi nasielskiej w folwarku Kosewo od kwietnia do końca czerwca 1919 r.¹³. Hallerczycy dali się szczególnie we znaki żydowskim mieszkańcom Mazowsza. Grabili i plądrowali żydowskie sklepy, rozdzielając zrabowane towary miejscowej ludności. Dochodziło również do aktów brutalnego pobicia wyznawców judaizmu, czy też obcinania im bród¹⁴.

⁸ S. Rowecki, *Dzieje oręża*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, op. cit., s. 107.

⁹ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1995, s. 37.

¹⁰ J. Szczepański, *Wieś mazowiecka w okresie wojny 1920 roku*, [w:] *Wieś – chłop – ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, op. cit., s. 23.

¹¹ S. Rowecki, op. cit., s. 107. Armia Hallera została zorganizowana na wzór francuski. Ochotnicy pochodzili zarówno z Europy jak i USA. Latem 1918 r. pierwsze pułki tej armii walczyły w Szampanii. 14 lipca 1918 r. przybył do Hawru gen. Haller zaledwie z 8 oficerami z Rosji i został wkrótce mianowany przez Polski Komitet Narodowy w Paryżu naczelnym wodzem WP we Francji.

¹² Ibidem, s. 104.

¹³ M. Weyher, *Wspomnienia*, op. cit., s. 12.

¹⁴ J. Szczepański, *Spółeczność żydowska Mazowsza XIX–XX wieku*, op. cit., s. 229.

Zdjęcie 21. Hallerczycy, oddział piechoty w Kosewie. Fotografia z 1919 r. Z zasobów Nasielskiego Domu Edukacji i Historii.

Niezadowolenie nasielszczan wzrastało również pod wpływem agitacji prowadzonej przez dezertersów z 32 p.p. w Ciechanowie narodowości żydowskiej, podburzających żołnierzy przeciwko oficerom. Według raportów polityczno-informacyjnych sztabu Generalnego Wojska Polskiego, w powiecie pułtuskim tworzyły się oddziały Czerwonej Gwardii, dysponujące poważnymi środkami materialnymi, zbierające informacje o ilości broni i dyslokacji wojsk. W grudniu 1918 r. płk Szydłowski donosił do Sztabu Generalnego o istnieniu w Puławach Rady Delegatów Robotniczych¹⁵. RDR działała również w Nasielsku. Przewodniczył jej Adolf Munich, którego zastępcą był Leon Domalążek, a Piotr Kempisty był sekretarzem koła¹⁶.

W sierpniu 1919 r. dokonano nowego podziału administracyjnego kraju. W skład utworzonego wówczas województwa warszawskiego wszedł również powiat pułtowski, a wraz z nim Nasielsk i ziemia nasielska. Powiat pułtowski był jednym z największych w województwie i obejmował swym zasięgiem obszar 1 526 km². W strukturach powiatu znalazły się cztery miasta: Pułtusk zamieszkały przez 13 504 mieszkańców, Wyszaków z 9 084 mieszkańcami, Nasielsk liczący 5 030 mieszkańców i Serock z populacją 4 694 osób. Oprócz miast w skład powiatu pułtuskiego weszło 11 gmin wiejskich: Gołębie – 80 wsi, Nasielsk – 75 wsi, Gzowo – 61 wsi, Obryte – 59 wsi, Zegrze – 54 wsie, Winnica – 53 wsie, Somianka – 52 wsie, Zatory – 37 wsi, Kleszewo – 28 wsi i Wyszaków – 20 wsi¹⁷.

W powiecie zamieszkiwało 106 511 mieszkańców. W liczbie tej wyznawców religii rzymskokatolickiej było 88 236 (82,8%), wyznawców judaizmu – 16 462 (15,4%), wiernych

¹⁵ *O Niepodległą i granice*, t. 2, Raporty i komunikaty Naczelnich władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919–1920, oprac. M. Jabłonowski, D. Stawicki, T. Wawrzyński, Warszawa 1999, s. 17.

¹⁶ B. Giełko, *Społeczne problemy Pułtuszki w latach 1907–1939*, op. cit., s. 225. Piotr Kempisty uczestniczył w rewolucji październikowej i był członkiem KPRP. W skład nasielskiego oddziału RDR wchodził m.in.: Bolesław Brzeziński, Józef Kuchniak, Kazimierz Fijałkowski, Piotr Jeżak, Franciszek Kowalewski i Stanisław Zawadzki.

¹⁷ J. Szczepański, *Powiat pułtowski w podziałach administracyjnych XIX i XX wieku*, op. cit., s. 22.

Kościół ewangelicko-augsburskiego – 1 391 (1,3%), prawosławnych – 426 (0,4%). Wśród mieszkańców powiatu pułtuskiego występował znaczny odsetek ludności żydowskiej: w Nasielsku – 53,5%, Wyszkowie – 48,5% i Puławach – 43,8%¹⁸.

Struktura władz powiatowych składała się z: sejmiku, wydziału powiatowego i przewodniczącego tego wydziału, czyli starosty. Zgodnie z dekretem Naczelnika Państwa z 4 lutego 1919 r., sejmiki składały się z delegatów rad gminnych i miejskich. Sejmik wybierał wydział, składający się z 6 osób. Przewodniczącym zarówno sejmiku, jak i wydziału był z urzędu starosta¹⁹. W okresie II Rzeczypospolitej starostami puławskimi byli: Kazimierz Morawski (1918-1926), Jan Gadomski (1926-1929), Ryszard Koch (1929-1931), Włodzimierz Dworakowski (1931-1932) i Bohdan Kaczorowski²⁰.

W pierwszym okresie po odzyskaniu niepodległości, w centrum zainteresowania władz rządowych i samorządowych była odbudowa zniszczonego wojną kraju. Jedną z pierwszych ustaw Sejmu Konstytucyjnego (28 lutego 1919 r.) dotyczyła unormowania rozdzielnictwa budulca wśród ludności poszkodowanej przez wojnę. Rozporządzeniem Ministra Robót Publicznych z 14 marca 1919 r. powołano Główną Komisję Rozdziału Drzewa oraz we wszystkich powiatach zostały powołane Powiatowe Komisje Rozdziału Drzewa²¹.

Przyspieszenie procesu odbudowy substancji mieszkaniowej oraz infrastruktury komunalnej zmusiło rząd do szeroko zakrojonej pomocy dla podmiotów prywatnych, działających w branży budowlanej oraz bezpośrednio osób poszkodowanych. Stąd też ustawy z 18 lipca 1919 r. i 2 marca 1920 r. przewidywały, oprócz przydziałów materiałów budowlanych, również pomoc finansową. Każdemu rolnikowi, poszkodowanemu przez wojnę, zapewniono odszkodowanie w wysokości 20 000 mk. Branży budowlanej gwarantowano natomiast preferencyjne kredyty. W pierwszym półroczu 1920 r. w samej tylko byłej Kongresówce wydano nieodpłatnie około 800 000 m³ drewna, jednocześnie uruchomiono wiele tartaków i cegielni oraz powołano do życia około 300 stowarzyszeń budowlanych. Powiatowe komisje zapomogowe otrzymały przeszło 70 mln mk. na zapomogi dla poszkodowanych z przeznaczeniem na odbudowę zniszczonych domostw. Ogółem budżet państwa przeznaczył w 1920 r. na odbudowę byłego Królestwa Kongresowego około 6,5 mld marek²².

W akcji odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych uczestniczyły również władze samorządowe Nasielska oraz jego mieszkańcy. W latach 1918-1920 wyremontowano w mieście 9 domów, w których umieszczono bezdomnych. Spowodowane niemieckimi rekwizycjami braki sprzężaju,

¹⁸ *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r.*, Warszawa 1927; *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 1, M.st. Warszawa. Województwo warszawskie, Warszawa 1925, s. 78–133.

¹⁹ J. Strzelecki, *Samorząd terytorialny*, op. cit., s. 200.

²⁰ J. Szczepański, *Powiat puławski w podziałach administracyjnych XIX i XX wieku*, op. cit., s. 23. W latach 30-tych w skład sejmiku powiatowego z miasta Nasielska wchodził Bolesław Ufnal i Józef Syski, natomiast z gminy Nasielsk – Józef Kanigowski i Michał Osiecki.

²¹ H. Dudek, *Odbudowa kraju*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, op. cit., s. 381.

²² Ibidem, s. 381–382.

tartaków, żelaza, a nawet gwoździ, nie pozwalały na bardziej spektakularne osiągnięcia w zakresie odbudowy substancji mieszkaniowej²³.

Proces odbudowy kraju został zahamowany latem 1920 r., kiedy to uwaga całego społeczeństwa została zwrócona na toczącą się od 1919 r. wojnę polsko-bolszewicką, która stanowiła jedno z najważniejszych wydarzeń politycznych w okresie II Rzeczypospolitej. W sierpniu 1920 r. rozegrały się na północnym Mazowszu wydarzenia, które zadecydowały w dużej mierze o dalszych losach tej wojny. W strefie tych działań znalazł się również Nasielsk.

2. Podczas wojny z sowiecką Rosją 1920 roku

Z chwilą, gdy wojska sowieckie przekroczyły rzekę Bug, zmieniło się nastawienie do wojny ludności centralnej części kraju. Hasło *Wszyscy na front* stało się powszechne. Jednocześnie Warszawska Rada Narodowa wystosowała gorący apel do mieszkańców Mazowsza z prośbą o ofiary pieniężne na rzecz Pożyczki Odrodzenia Polski, podpisany przez wojewodę Władysława Sołtana²⁴. Akcja propagandowa subskrypcji pożyczki na rzecz obrony kraju uzyskała poparcie hierarchów Kościoła katolickiego obydwu mazowieckich diecezji²⁵.

Patriotyczne nastawienie objęło również mieszkańców powiatu pułtuskiego, gdzie zawiązał się Powiatowy Komitet Obrony Narodowej w Puławach zrzeszający przedstawicieli wszystkich stronnictw politycznych oraz warstw społecznych. W ramach komitetu funkcjonowały następujące sekcje: finansowa, propagandy, opieki nad żołnierzami i opieki nad rodzinami uchodźców. Członkowie komitetu uczestniczyli w organizowanych w niedziele i dni targowe wiecach, na których zachęcano do ofiarności na rzecz armii polskiej. W Nasielsku tego rodzaju wiec, z udziałem kilku tysięcy zgromadzonych, zorganizowano w dniu 11 lipca 1920 r. na placu przy kościele²⁶. Społeczeństwo powiatu pułtuskiego zebrało na rzecz armii 350 000 marek polskich. Urzędnicy przekazali do 5% pobieranych pensji na rzecz Rady Obrony Państwa i rozbudowy sił zbrojnych. Opodatkowali się również ziemianie, przekazując na obronność kraju po 10 mk od każdego morga posiadanej ziemi. Związek Ziemian roztoczył opiekę nad rannymi i chorymi żołnierzami wymagającymi rekonwalescencji. W folwarku Chrcynno pod opieką właścicieli Junosza-Rościszewskich znajdowało się ośmiu żołnierzy – rekonwalescentów oraz kilka rodzin ziemiańskich z Kresów Wschodnich²⁷. Podobnie było w innych majątkach ziemiańskich w okolicy. Tak Cecylia Dobiecka – właścicielka Kosewa gościła

²³ F. Rostkowski, *Monografia miasta Nasielska*, op. cit., s. 47.

* Toczona od 1919 r. wojna z Rosją Sowiecką nie była w Polsce popularna. Większość społeczeństwa była zmęczona wojną, uważając, że wojna o zjednoczenie ziem polskich została ukończona skoro wyparto wrogów, a wojsko polskie stoi na Kresach Wschodnich. Myślenie takie było charakterystyczne przede wszystkim dla mieszkańców dzielnic centralnych i zachodnich kraju oraz warstw uboższych społeczeństwa o niskiej świadomości politycznej czy narodowej.

²⁴ M. M. Drozdowski, *Warszawa w obronie Rzeczypospolitej. Czerwiec–sierpień 1920*, Warszawa 1993, s. 78.

²⁵ J. Szczepański, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku na Mazowszu Północnym*, [w:] *Mazowsze Północne w latach walk o niepodległość (1794–1920)*, op. cit., s. 194.

²⁶ J. Szczepański, *Społeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa-Pułtusk 2000, s. 199.

²⁷ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 62.

u siebie rodzinę Bielskich z Atteczyny w Nowogródzczyźnie, której dobra zniszczyli bolszewicy²⁸.

Właściciele posesji miejskich również uczestniczyli w akcji *Wszystko dla frontu*, płacąc datki pieniężne w wysokości dwóch marek od każdego okna w posiadanej kamienicy²⁹.

Nie sposób pominąć roli kleru katolickiego w ogólnonarodowym wysiłku na rzecz utrzymania niepodległości. Kaptani wykazali szczególną aktywność w mobilizowaniu wiernych do obrony ojczyzny. Biskup ordynariusz diecezji płockiej Antoni Julian Nowowiejski nakazał proboszczom przygotowanie specjalnego programu modlitewno-patriotycznego, który był zrealizowany w niedzielę 18 lipca 1920 r. we wszystkich świątyniach diecezji³⁰.

Postawom patriotycznym przeciwstawiały się przykłady negatywne, polegające na próbie wykorzystania bolszewickiego zagrożenia w walce klasowej. Działająca w Nasielsku od 15 marca 1919 r. Rada Delegatów Robotniczych, skupiająca 60 członków, rekrutujących się spośród robotników i służby folwarcznej, nawoływała do parcelacji folwarków oraz grabieży dworskiego mienia³¹.

Większość mazowieckich fernali z wkroczeniem Armii Czerwonej wiązała nadzieje na poprawę statusu społecznego. Wykazywali oni wrogość wobec ziemian już podczas ewakuacji. Robotnicy rolni i służba folwarczna przeszkadzała w wyprowadzaniu inwentarza żywego, w wynoszeniu wyposażenia z opuszczonych dworów. Pozostawione mienie padało wkrótce łupem bolszewików. Natychmiast po wyjeździe właścicieli odbywał się rabunek i bezmyślne niszczenie pańskiego mienia. W Kędzierzawicach, w majątku Teofila Orłowskiego, tamtejsi fornale będący członkami Związku Zawodowego Robotników Rolnych, utrudniali ewakuację zwierząt gospodarskich i mienia ruchomego, okazując otwartą wrogość wobec rodziny właściciela³².

W pierwszej dekadzie lipca 1920 r. rozpoczęły się ruchy wojsk polskich w ramach przegrupowań w rejonie Nasielska. Nadciągały tu także oddziały ochotnicze, które kolejną przewożone były w rejon koncentracji w twierdzy Modlin i cytadeli warszawskiej. 11 sierpnia wycieńczone ustawicznymi bojami odwrotowymi oddziały z dywizji gen. Antoniego Baranowskiego oraz 17 Dywizji Piechoty, broniące przedmościa pułtuskiego, zmuszone zostały do opuszczenia zajmowanych pozycji na linii Narwi. Podczas odwrotu 205 pułk piechoty dowodzony przez mjr. Monda stoczył ciężki bój w rejonie Winnicy, wycofując się na

²⁸ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2, Województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie, Wrocław 1992, s. 12.

²⁹ *Ilustrowany Kurier Codzienny* 1920, nr 232, s. 2.

³⁰ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 80.

³¹ Tenże, *Wojna 1920 roku w powiecie pułtuskim*, Pułtusk 1990, s. 13.

³² Tenże, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 95.

linię obrony Pokrzywnica–Winnica–Gąsiorowo³³. 13 sierpnia oddziały gen. Baranowskiego wyparte zostały na rubież Jaskółowo–Chrcynno–Nasielsk. Miasto atakowała 17 dywizja sowiecka, obrońcy odpierali ataki i jeszcze 14 sierpnia o godz. 4 rano Nasielsk był w polskich rękach. Podczas walk w obronie miasta odznaczył się płk Hermann, dowódca 101 pułku piechoty³⁴. Tego samego dnia w godzinach przedpołudniowych cały powiat pułtuski wraz z Ziemią Nasielską zajęty został przez najeźdźców, rozpoczęła się tym samym kilkudniowa okupacja sowiecka.

a. Bolszewickie rządy

Wrażenie, jakie odniosła miejscowa ludność z chwilą pierwszych kontaktów z bolszewikami, było dla niej szokujące. Tak opisywał najeźdźców jeden z mieszkańców Nasielska: Oddziały bolszewickie przedstawiały żałosny widok. Sotdaci byli brudni, obdarte, obwieszeni zdobycznym mieniem wątpliwej wartości, często bosili (...) karabiny na sznurkach, twarze o dzikich spojrzeniach i zapadłych oczach z wielotygodniowym zarostem (...) na serce ścisła na widok tej głodnej i obdartej rzeszy, a w dodatku nie tak wcale licznej, ale za to z muzyką i pieśniami rewolucyjnymi³⁵.

Z chwilą opanowania obszaru gminy Nasielsk, bolszewicy obrabowali wszystkie okoliczne dwory, niszcząc ich wyposażenie – dorobek wielu pokoleń. Inwentarz żywy, konie i wozy rekwirowano dla potrzeb wojska. W grabieży dworów uczestniczyli robotnicy folwarczni, wskazując bolszewikom ukryte mienie. To co ocalało z pierwszej fali gniewu ludu, często trawił ogień, aby ziemianie nie mieli do czego wracać. Jako wrogowie ludu, ziemianie byli szczególnie ostro prześladowani. Jeśli nie udało się im wcześniej ewakuować lub ukryć się w chłopskim przebraniu, to skazywani byli z reguły na śmierć.

W niebywale trudnej sytuacji znaleźli się katoliccy duchowni, których władze sowieckie usiłowały zastraszyć i zmusić do ucieczki. Księża, dysponujący ogromnymi wpływami wśród społeczeństwa, nie pasowali do sowieckiej ideologii i zostali uznani za kontrrewolucjonistów. Duchowni mimo szykan, pozostali w parafiach, zobligowani apelem bpa Nowowiejskiego z dnia 11 sierpnia 1920 r., w którym czytamy: *Kapłan ani podczas zarazy, ani podczas wojny uchodzić nie może, w takich razach trzeba być bohaterem. Gdyby ktoś quod Deus avertat, opuścił stanowisko swoje, niech wie, że naraża się na kary kościelne i pozbawienie swego zaszczytnego urzędu pasterza*³⁶. Wyrazem zemsty za klęski doznane w wojnie z Polakami było aresztowanie przez bolszewików w nocy 15 sierpnia trzech nasielskich księży: proboszcza i dziekana ks. Piotra Dmochowskiego oraz wikariuszy: ks. Dominika Wilczyńskiego i ks. Władysława Turowskiego. Bolszewicy pozbawili ich szat kapłańskich, dając w zamian *kapoty*

³³ *O Niepodległą i granice*, t. 1, *Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921*, oprac. M. Jabłonowski i A. Koseski, Warszawa 1999, s. 610.

³⁴ Ibidem, s. 611.

³⁵ W. Weyher, *Wspomnienia*, op. cit., s. 38.

³⁶ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 81.

sołdackie i popędzili jako więźniów do Białegostoku. Polskie oddziały pościgowe odbiły ich w dniu 22 sierpnia, po czym księża powrócili do Nasielska³⁷.

Ludność wiejską bolszewicy zmuszali do pracy przy młócce zboża, wypieku chleba czy kopaniu kartofli. W majątku Jackowo pod Nasielskiem, należącym do Feliksa Grzebskiego, chłopów zwerbowano do pracy, obiecując im nadanie ziemi dworskiej. Praca była nadzorowana przez niewielki oddział sowiecki. Gospodarstwa bogatszych włościan były plądrowane i poddawane rekwizycjom przy udziale wójta lub sołtysa wsi³⁸.

Naoczny świadek tych wydarzeń wicedziekan nasielski, ks. Marcei Przedpełski, tak przedstawił bolszewickie rządy na ziemi nasielskiej: (...) *żołnierze bolszewicy wciąż kradną i rabują po nocach wszystko co się da, temu buty z nóg ściągnęli, innemu ubranie, żywność, bieliznę itp. Przy rabunkach ludność terroryzują strzałami, tak było u Kęsickich, Goździewskich, Góreckich itd. Teraz ludzie otwierają i poznają z bliska komunizm.*

Jest to bezwstydne złodziejstwo, czego za Niemców nie było (...) bolszewicy dopuszczają się wielu złodziejstw i orgii bezwstydnych z kobietami, które łapią wprost w dzień i prowadzą do swojego naczałstwa dla sprawdzenia niby dokumentów, a właściwie do nasycenia chuć zmysłowych (...)³⁹.

W Nasielsku, wzorem innych miast zajętych przez bolszewików, doszło do utworzenia rewkomu, którego przewodniczącym obrano Bonifacego Obidzińskiego, przybyłego do Nasielska wraz z oddziałami sowieckimi z Makowa Mazowieckiego, gdzie pełnił funkcję sekretarza powiatowego ZZR. Okoliczni robotnicy rolni, zrzeszeni w tym związku, pomagali bolszewikom w ściąganiu żywności, odzieży i bielizny, wskazując zamożniejszych włościan w celu rekwizycji⁴⁰.

b. Znaczenie batalii o Nasielsk

Skoncentrowane na linii rzeki Wkry oddziały polskie były atakowane przez nacierające siły sowieckie. 14 sierpnia o godz. 10⁰⁰ nieprzyjaciół rozpoczął atak na Błędowo i Borkowo, obsadzone przez Brygadę Syberyjską, dowodzoną przez płk Kazimierza Rumszę i Dywizję Ochotniczą płk Adama Koca⁴¹. Brygada Syberyjska złożona z Sybiraków od niedawna była w Polsce, gdzie została uzupełniona młodymi i niedoświadczonymi ochotnikami. W monografii tej brygady napisano, że:

³⁷ Ibidem, s. 172.

³⁸ J. Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, op. cit., s. 349.

³⁹ Kronika Rzymsko-Katolickiej parafii Klukowo (1939–1947), op. cit., s. 381–382.

⁴⁰ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 212.

⁴¹ W. Sikorski, *Nad Wkrą. Studium polsko-rosyjskiej wojny 1920 roku*, Lwów 1928, s. 147.

Sybiracy w bitwie pod Borkowem otrzymali krwawy chrzest bojowy na ziemi ojczystej. Ochotnicy prawie walczyć nie umieli się bronić. Ochotnik nacierał świetnie, bronić się jednak nie umiał (...). Świecąc przykładem szedł stary żołnierz naprzód, biorąc na siebie cały ciężar walki, walczył i ginął⁴².

Zdj. 22. Gen. Sikorski i Kaden-Bandrowski obserwują przemarsz Dywizji Ochotniczej. Nasielsk, 19.08.1920 r.

Źródło: Centralne Archiwum Wojskowe. WBH.

Bolszewicy ściągnęli w rejon Borkowa dwie nowe dywizje: 5 i 6, przechodząc do skoncentrowanego ataku. W Borkowie i na południe od niego nieprzyjaciół przechodził ośmiokrotnie do ataku i to aż w 11 rzędach tyralier. Całe dywizje były zgrupowane na odcinku dwóch kilometrów i popędzane z tyłu przez komunistów ogniem karabinów maszynowych. Gdy bolszewicy zdobyli Ciekryn, żołnierze Brygady Syberyjskiej dwukrotnie podejmowali przeciwuderzenie, ścigając nieprzyjaciół przez własną linię obrony. Kosztem tych zmagania były dotkliwe straty osobowe poszczególnych pododdziałów; 83 Sybiraków, 149 szeregowych. Wieczorem 14 sierpnia sowiecka 11 Dywizja Strzelców, dowodzona przez Michaiła Simonowa, przedostała się na lewy brzeg Wkry, wypierając Brygadę Syberyjską na linię Jeziorna-Zawady-Joniec⁴³.

W zaistniałej sytuacji, nocą z 14 na 15 sierpnia, gen. Władysław Sikorski osobiście zajął się uporządkowaniem rozbitej Brygady Syberyjskiej i wizytował przemarsz na linię frontu Dywizji Ochotniczej, która miała złuzować pododdziały płka Rumszy.

⁴² J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 271.

⁴³ *O Niepodległą i granice*, t. 1, op. cit., s. 615.

Aby przejąć inicjatywę w zmaganiach nad Wkrą, dowódca 5 Armii gen. Sikorski przegrupował swoje siły w ten sposób, że wykrwawioną Brygadę Syberyjską pozostawił na linii Jeziorna-Zawady-Joniec, natomiast miejsce zluzowanych pododdziałów zajęła 17 Dywizja Piechoty i 9 D.P., obejmując odcinek Wkry od umocnień twierdzy modlińskiej do miejscowości Zawady. Dalszą rubież na linii Wkry do Sochocina obsadziła 18 D.P. Były to bielskie dywizje, które przeszły chrzest bojowy walcząc w składzie armii gen. Wacława Iwaszkiewicza w Galicji Wschodniej. Stanowiło to cenne wzmocnienie zagrożonego odcinka frontu, dzięki świetnemu i nadzwyczaj bogatemu wyposażeniu w nowoczesne środki techniczne i bojowe jak: lotnictwo, czołgi i ciężką artylerię⁴⁴.

Dowódca Frontu Północnego, gen. Józef Haller, zdecydował o wykonaniu kontruderzenia w dniu 14 sierpnia przez 5 Armię na 15 Armię sowiecką. W samo południe 18 Brygada Piechoty płk Mieczysław Mackiewicz, Dywizja Ochotnicza ppłk Adama Koca i 17 Dywizja Piechoty miały wykonać uderzenie na Nasielsk. Grupę uderzeniową podporządkowano dowódcy 17 D.P. gen. Aleksandrowi Osińskiemu⁴⁵.

W tym samym czasie Brygada Syberyjska miała uderzyć z rejonu wsi Popielżyn-Zawady w kierunku na Nowe Miasto, a następnie Nasielsk. Ofensywa polskich oddziałów nie przyniosła założonego celu, ponieważ została uprzedzona natarciem sowieckim. Nazajutrz, 15 sierpnia, polskie natarcie znad Wkry zostało ponownie uprzedzone. Wczesnym rankiem oddziały 4, 11 i 16 dywizji strzelców uderzyły na polskie pozycje, przerywając linię frontu w jego centralnej części. Przeciwuderzenie Dywizji Ochotniczej ppłk Koca i 9 D.P. płk Aleksandra Narbut-Łuczyńskiego okupione zostało ciężkimi stratami; jedna tylko kompania 205 p.p. im. Jana Kilińskiego, dowodzona przez por. Tadeusza Mikosiowa w dniu 15 sierpnia straciła 15 zabitych i 30 rannych⁴⁶.

W godzinach popołudniowych polskim oddziałom udało się przejść do kontrataku, o godz. 16⁰⁰ 9 D.P. zdołała odrzucić nieprzyjaciela za Wkrę, zdobyć Borkowo i forsując tu rzekę

⁴⁴ S. Rowecki, *Dzieje oręża*, op. cit., s. 114.

* Aleksander Osiński (1870–1956), generał-major Armii Imperium Rosyjskiego i gen. dywizji Wojska Polskiego. Urodził się w Pilicy koło Olkusza. W 1889 r. ukończył Oficerską Szkołę Piechoty w Petersburgu i służył jako oficer zawodowy w armii carskiej. Podczas interwencji Rosji w Chinach w latach 1900–1901 był dowódcą kompanii i batalionu. W 1904 r. awansowany został do stopnia podpułkownika, podczas wojny rosyjsko-japońskiej walczył na froncie mandżurskim. W 1913 r. otrzymał nominację na pułkownika i dowódcę pułku. Podczas I wojny światowej walczył na froncie austriackim. Szlify generalskie otrzymał w 1915 r. jako dowódca brygady piechoty. W 1917 r. został dowódcą dywizji piechoty. Po rewolucji włączył się w formowanie Wojska Polskiego w Rosji i na Ukrainie, od kwietnia 1918 r. został naczelnym dowódcą WP na Ukrainie z nominacji Rady Regencyjnej. W listopadzie 1918 r. przyjęty w szeregi WP w stopniu gen.-podporucznika i mianowany dowódcą Okręgu Generalnego Łódź. Od VII 1919 – VII 1920 r. Generalny Inspektor Piechoty. W sierpniu 1920 r. w składzie V Armii gen. Sikorskiego za zdobycie Nasielska, odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, Krzyżem Walecznych. K. Kryśka-Karski, S. Żurkowski, *Generałowie Polski niepodległej*, Warszawa 1991, s. 38–50.

⁴⁵ L. Wyszczelski, *Działania militarne w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku*, [w:] *Działania militarne na Mazowszu i w Polsce północno-wschodniej*, op. cit., s. 306; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 271.

⁴⁶ W. Sikorski, *Nad Wkrą i Wisłą*, op. cit., s. 147; S. Rowecki, *Dzieje oręża*, op. cit., s. 113.

wykonać uderzenie w kierunku Ruszkowa. Jednocześnie 17 D.P. zdołała przełamać bardzo silny opór dwóch brygad piechoty sowieckiej, przesuając się w kierunku linii Miękoszyn-Studzianki-Cegielnia Psucka. Dywizja Ochotnicza w sile 4 800 piechurów i trzech szwadronów kawalerii zdobyła Cieksyn, miejsce zaciętych walk. Łupem zwycięzców padła sowiecka bateria artylerii oraz wielu jeńców. Natomiast 18 D.P. kontynuowała natarcie w kierunku Kuchary-Idzikowice, zajmując o godz. 21⁰⁰ Nowe Miasto, Gąsocin i Sońsk. Straty własne były znaczne: 3 dowódców batalionów zabitych, 6 dowódców kompanii również, 15 oficerów rannych (w liczbie tej dowódca 18 Brygady Piechoty płk Mieczysław Mackiewicz), ponadto około 400 szeregowców zabitych lub rannych. Według meldunku lotniczego nieprzyjaciel z rejonu Borkowa bezładnie przemieszczał się w kierunku Nasielska⁴⁷.

Tego samego dnia (15 sierpnia) od wczesnych godzin rannych, 18 D.P. dowodzona przez gen. Franciszka Krajowskiego w sile 5 000 żołnierzy, głównie hallerczyków, prowadziła natarcie w kierunku linii kolejowej Ciechanów-Nasielsk. Po opanowaniu tej linii kolejowej, 5 Armia mogła w dniu 16 sierpnia podjąć uderzenie wprost na Nasielsk, gdzie skoncentrowane były główne siły 3 i 15 Armii Augusta Korka sowieckiej, szacowane na 38 000 bagnetów i kilkaset szabel⁴⁸. Mimo przeprowadzonego przegrupowania sił, 5 Armia nadal była słabsza od przeciwnika, na którego miała nacierać. Stosunek sił wynosił 1:1,3⁴⁹.

Gen. Sikorski z wielką determinacją dążył do zdobycia Nasielska, aby dodać otuchy swoim podkomendnym, w rozkazie nr 604/III stwierdził, że *Pomimo silnego skupienia nieprzyjacielskiego w rejonie Nasielsk-Borkowo, stwierdzono, że w rejonie tym jesteśmy o wiele licznie i technicznie silniejsi od bolszewików*⁵⁰. O jego determinacji może świadczyć zapis zawarty w rozkazie wydanym 16 sierpnia w południe, w którym żądał: (...) *ze względu na wagę bitwy, która rozgrywa się na tym odcinku, ponownie jak najsurowiej nakazuję przejść wszystkimi siłami o wyznaczonej godzinie do koncentrycznego ataku na Nasielsk, który bez względu na straty musi być w nakazanym terminie zajęty*⁵¹.

Bitwa o Nasielsk rozpoczęła się dnia 16 sierpnia 1920 r. we wczesnych godzinach rannych. Główne uderzenie wzdłuż linii kolejowej Modlin-Nasielsk wykonały oddziały dowodzone przez gen. Aleksandra Osińskiego. Miał on do dyspozycji 9 i 17 Dywizje Polskie liczące 5 800 bagnetów, 100 szabel, 42 działa i 141 karabinów maszynowych. Osiński dysponował również częścią Brygady Syberyjskiej oraz Dywizji Ochotniczej ppłka Koca. Nadto w jego dyspozycji były dwa pociągi pancerne⁵².

⁴⁷ O Niepodległą i granice, t. 1, op. cit., s. 616; J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 274.

⁴⁸ A. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły. Wspomnienia korespondenta wojennego*, Warszawa 1921, s. 120.

⁴⁹ L. Wyszczelski, *Działania militarne w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku*, op. cit., s. 308.

⁵⁰ L. Wyszczelski, *Bitwa o Nasielsk 15-16 sierpnia 1920 r. na tle operacji warszawskiej* [w:] *Polska-Mazowsze, Dzieje polityczno-militarne gospodarka i kultura*, pod red. A. Koseskiego i R. Turkowskiego, Pułtusk 2013, s. 454.

⁵¹ Ibidem, s. 455.

⁵² J. Szczepański, *Życie polityczne*, [w:] *Dzieje Mazowsza. Lata 1918–1939*, t. 4, op. cit., s. 94.

Uderzenia pomocnicze były prowadzone w ten sposób, że od południa atakowała część 17 Dywizji Polskiej, a od północy Brygada Syberyjska. W samo południe 16 sierpnia po ostrzale artyleryjskim żołnierze 69 pp. wykonali natarcie na odcinku Nuna-Kukarzewo, dokonując w linii obrony sowieckiej wyłomu, w który następnie wbiły się pozostałe pododdziały z 17 Dywizji Polskiej. O godz. 14:00 Brygada Syberyjska zajęła Studzianowo⁵³.

Atakowane z trzech stron oddziały sowieckie broniące Nasielska, pod osłoną silnej baterii artyleryjskiej i karabinów maszynowych, szły do ataku na bagnety, lecz nie zdołały powstrzymać nacierających. Żołnierze 68 p.p. z 17 D.P. prowadzący natarcie wzdłuż toru kolejowego Modlin-Nasielsk, wspomagani przez pociąg pancerny, zajęli stację kolejową w Nasielsku, a o godz. 16:00 wkroczyli do miasta bronionego przez pododdziały 5 i 56 dywizji strzelców, wchodzących w skład 3 armii sowieckiej. Pół godziny później weszła do Nasielska 9 D.P., a po kilku minutach również 2 pułk syberyjski⁵⁴.

Rezultatem zakończonego sukcesem zdobycia Nasielska był Krzyż Srebrny Orderu Wojennego Virtuti Militari wręczony gen. Aleksandrowi Osińskiemu przez dowództwo frontu⁵⁵.

Żołnierze 17 D.P. po wyparciu bolszewików z Nasielska, kontynuowali atak w kierunku na Winnicę. Zaś 9 D.P. osiągnęła rejon Kowalewice-Strzegocin, natomiast Brygada Syberyjska zajęła Słubowo. Podczas walk prowadzonych przez 5 Armię w rejonie Nasielska w dniach 15 i 16 sierpnia do niewoli dostało się 1 600 żołnierzy sowieckich, zdobyto 20 karabinów maszynowych i znaczną ilość taborów⁵⁶. Duża liczba wziętych do niewoli jeńców sowieckich spowodowała konieczność utworzenia dla nich obozów jenieckich. O istnieniu obozów informują ówczesne raporty policji i żandarmerii, donosząc o ucieczkach jeńców sowieckich z obozu pod Nasielskiem i zarazem przestrzegając przed udzielaniem im pomocy⁵⁷.

15 sierpnia do walk pod Nasielskiem włączyło się polskie lotnictwo. Piloci 12, 13 i 1 eskadry podczas lotów bojowych zbombardowali tabor przeciwnika i ostrzelali je z broni maszynowej. Podczas jednego z lotów bojowych ppor. Zdunik atakował sowiecką kolumnę amunicyjną, powodując znaczne zniszczenia taboru przeciwnika. Nazajutrz, 16 sierpnia eskadra lotnicza pod dowództwem por. Norwida-Kudły ostrzeliwała z małej wysokości oddziały wroga, wypierane z Nasielska, aż do wyczerpania paliwa⁵⁸. W bitwie o Nasielsk uczestniczyły też dwa pociągi pancerne Hallerczyk i Lis-Kula, prowadzące działania operacyjne na linii kolejowej Modlin-Nasielsk-Ciechanów⁵⁹.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 277; *O Niepodległą i granice*, t. 1, op. cit., s. 619.

⁵⁵ J. Szczepański, op. cit., s. 227; L. Wyszczelski, *Działania militarne w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920 roku*, op. cit., s. 310.

⁵⁶ *O Niepodległą i granice*, t. 1, op. cit., s. 619.

⁵⁷ B. Giejko, *Společné problémy Pułtusk w latach 1907–1939*, op. cit., s. 225. Nocą z 11 na 12 grudnia 1920 r. zbiegli z tego obozu: T. Małkiewicz, A. Żynda, Miron Saranow. Zbiegów zatrzymała żandarmeria we Winnicy.

⁵⁸ *O Niepodległą i granice*, t. 1, op. cit., s. 619.

⁵⁹ T. Urbańczyk, *Czołgi, pociągi pancerne w Bitwie Warszawskiej 1920 r.*, *Mówią Wieki* 1991, nr 4, s. 22.

16 sierpnia do Nasielska przybyła delegacja rządowa, w skład której m.in. wchodził ówczesny minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Maciej Rataj*, który w swoim pamiętniku tak opisywał sytuację w mieście: *Pod wieczór przyjechaliśmy do Nasielska, skąd świeżo wyparto bolszewików. Kule jeszcze padały na miasto, dość zresztą nieszkodliwie. Na ulicach grupki obywateli, rozprawiających o minionych chwilach reżimu bolszewickiego. Złość cała zwraca się przeciwko jakiemuś szewcowi czy fryzjerowi miejscowemu, który pełnił funkcję komisarza bolszewickiego i dał się ludziom we znaki; umknął z Czerwoną Armią. Innych sympatyków i pomocników wyłowili sami mieszkańcy i oddali w ręce wojska (...)»⁶⁰.

Odrzucenie znad Wkry wojsk sowieckich i ich przegrana pod Nasielskiem miały istotny wpływ na wyraźne rozdzielenie się 3 i 15 armii nieprzyjaciela. 3 armia Władimira Łazarowicza wyparta została w kierunku wschodnim na Winnicę, Pułtusk, Serock i Wyszaków, natomiast 15 armia dowodzona przez Augusta Korka uwikłana była w ciężkie boje w rejonie Ciechanowa⁶¹.

Dowódca Frontu Zachodniego Michaił Tuchaczewski nie dawał za wygraną i już 19 sierpnia 1920 r. wydał rozkaz kontruderzenia zza Narwi w kierunku zachodnim. 3 armia sowiecka miała przekroczyć Narew i zaatakować ponownie Nasielsk, informowała o tym zamierzeniu dyrektywa Tuchaczewskiego nr 0381, w której rozkazał on zniszczenie 5 Armii Sikorskiego w rejonie Nasielska nad rzeką Wkrą⁶². Zamierzony plan był nierealny wskutek przegranej bolszewików w bitwie o Nasielsk i powodzenia manewru Grupy Uderzeniowej Józefa Piłsudskiego znad Wieprza na tyły sił sowieckich.

c. Skutki bolszewickiego najazdu

Po wyparciu nieprzyjacielskich oddziałów z ziemi nasielskiej, natychmiast przystąpiono do grzebania ciał poległych żołnierzy w zmaganiach pod Borkowem, Ciekсынem i Nasielskiem. Pierwszych grzebano w zbiorowej mogile na cmentarzu parafialnym w Ciekсынie, drugich natomiast w mogile na cmentarzu w Nasielsku. Pochówków Rosjan dokonano u podnóża cmentarza żołnierzy napoleońskich i niemieckich w zachodniej części miasta przy zbiegu dzisiejszych ulic: Płońskiej i Lipowej. Ranni trafiali z reguły do szpitala mokotowskiego w Warszawie⁶³.

Trudno jest dziś oszacować straty walczących stron. Z pewnością były one znaczne. Na podstawie fragmentarycznych danych wiemy, że w bitwie pod Borkowem między innymi został zabity Piotr Żebrowski ze wsi Brodowo-Wity, parafia Winnica. Był on jednym ze współorganizatorów struktur POW w powiecie pułtuskim. 15 sierpnia 1920 r. zginął w rejonie

* Maciej Rataj (1884–1940), członek ruchu ludowego; 1918–1919 działacz PSL Wyzwolenie, w latach 1920–1931 przynależał do PSL Piast, poseł na Sejm w latach 1919–1930 i 1934–1935, w latach 1921–1928 marszałek Sejmu, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego; *O Niepodległą i granice*, t. 5, op. cit., s. 517.

⁶⁰ M. Rataj, *Pamiętniki (1918–1927)*, Warszawa 1983, s. 106.

⁶¹ A. Grzymała-Siedlecki, *Cud Wisły*, op. cit., s. 64.

⁶² Ibidem, s. 311.

⁶³ Ibidem, s. 124.

Popielżyna Antoni Czarnecki, legionista Józefa Piłsudskiego oraz żołnierz Błękitnej Armii gen. Józefa Hallera⁶⁴.

14 sierpnia w walkach o Cieksyn poległ mjr Jan Czapla z 1 syberyjskiego pułku piechoty, który z karabinem w ręku prowadził ochotników do ataku, mającego na celu zdobycie kościoła i punktu obserwacyjnego. Pośmiertnie został odznaczony orderem Virtuti Militari⁶⁵.

Dokonując próby oceny bitwy o Nasielsk, należy stwierdzić, że liczne grono historyków zajmujących się dziejami wojen i wojskowości w Polsce uważa, że losy bitwy warszawskiej decydowały się w zmaganiach na północnym Mazowszu m.in. w rejonie Nasielska i rubieży rzeki Wkry. W tej grupie znalazł się prof. Lech Wyszczelski, który zawarł w swoim opracowaniu *Bitwa o Nasielsk 15–16 sierpnia 1920 r. na tle operacji warszawskiej*, następującą konkluzję: *Bitwę o Nasielsk uznać należy za największą w tej operacji. Po stronie polskiej udział w niej brały cztery związki taktyczne, po stronie przeciwnika niemal cała 3 Armia i część 15 Armii. Zajęcie tego miasta równoznaczne z pobiciem znacznych sił przeciwnika i ich odrzucenie za Narew oznaczało załamanie planu Tuchaczewskiego sforsowania Wisły i zadania decydującego ciosu Wojsku Polskiemu. Tym samym stworzone zostały podstawy do uruchomienia drugiej fazy polskiego planu bitwy warszawskiej – okrążenia i zniszczenia gros sił Frontu Zachodniego poprzez zwrot znad Wieprza*⁶⁶.

Wielu mieszkańców ziemi nasielskiej, trudniących się rolnictwem, walczyło w szeregach 1 Dywizji Ochotniczej płk. Adama Koca. Mieli oni zagwarantowane pierwszeństwo przy nabywaniu ziemi z parcelowanych majątków ziemiańskich w myśl ustawy z dnia 28 grudnia 1925 r.* Udało się ustalić nazwiska niektórych z nich.

Tabela 38. Rolnicy-ochotnicy ziemi nasielskiej uczestniczący w wojnie 1920 r.

No.	Nazwisko i imię Miejsce zamieszkania	Miejsce zamieszkania	Otrzymane odznaczenia lub doznane kontuzje
-----	--	----------------------	--

⁶⁴ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, op. cit., s. 91.

⁶⁵ S. Tyc i inni, *Nasielsk. Wpisani w dzieje miasta i regionu*, op. cit., s. 52.

⁶⁶ . Wyszczelski, *Bitwa o Nasielsk 15–16 sierpnia 1920 r. na tle operacji warszawskiej*, op. cit., s. 432.

* Ustawa z dnia 15 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej regulowała sprawę podziału większej własności ziemskiej pod sankcją wykupu, rozstrzygała też kwestię sfinansowania zakupu gruntów poddanych parcelacji. Obowiązkowej parcelacji poddawała 2 250 tys. ha, podczas gdy wielkim właścicielom pozostawało jeszcze ok. 3 800 tys. ha. Na czoło swoich zadań ustawa wysuwała sprawę powiększenia gospodarstw karłowatych, tak aby były one zdolne do samodzielnego bytu gospodarczego. Dawała też przywilej zakupu gruntów po zaniżonych cenach żołnierzom-ochotnikom z 1920 r. K. Kosiński, *Reforma rolna*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, op. cit., s. 992–993.

1.	Darkowski Edward	Mieszki	Krzyż Walecznych
2.	Goszczyński Teodor	Broninek	-
3.	Glinicki Bolesik	Skoroszki	-
4.	Andrzej Jaworski	Krzyczki-Szumne	ranny
5.	Kępski Józef	Dąbrowa	stracił rękę
6.	Feliks Krupiwski	Kosewo	-
7.	Józef Kysiński	Pieńki Pusckie	-
8.	Leon Kosewski	Kowalewice	Krzyż Walecznych
9.	Eugeniusz Kowalski	Witowice	-
10.	Józef Michnowski	Kędzierzawice	-
11.	Czesław Olbryś	Studzianki	-
12.	Czesław Rzeczkowski	Broninek	-
13.	Stanisław Sowiński	Nasielsk	-
14.	Feliks Kiliś	Pieńki Pusckie	brązowy Krzyż Walecznych

Źródło: J. Szczepański, *Wojna 1920 r. w powiecie pułtuskim*, op. cit., s. 34–35; Zasoby Pracowni Dokumentacji Dziejów Miasta i Regionu w Nasielskim Domu Edukacji i Historii. Rozkaz gen. Dowbór-Muśnickiego z 1920 r.

W ostatnich dniach sierpnia do Nasielska zaczęła wracać miejscowa ludność. Opuściła ona swoje miasto w obawie przed działaniami wojennymi i represjami ze strony oddziałów sowieckich. W wielu przypadkach powroty były bolesne, bowiem pożoga wojenna zniszczyła substancję materialną – dorobek wielu pokoleń, pozostały natomiast tylko ruiny i zgłiszcza. Nieprzyjaciół zrabował mnóstwo koni, zarekwirował wszystkie furmanki oraz inwentarz i płody rolne. Jesienna uprawa pól okazała się niemożliwa. Aby oszacować skalę zniszczeń powołano miejscowe komisje szacunkowe. W toku działań wojennych zniszczeniu uległy mosty na Wkrze i Nasielnej, co utrudniało komunikację okolicznej ludności. Ogromne kłopoty aprowizacyjne miały wpływ na postępującą drożyznę i rozwój nielegalnego handlu. Sytuację komplikowała galopująca inflacja. Ludność zubożała do tego stopnia, że nie była w stanie płacić podatków i utrzymywać stacjonującego w Nasielsku posterunku żandarmerii wojskowej⁶⁷. Skutkiem skomplikowanej sytuacji gospodarczej było rosnące niezadowolenie wśród szerokich warstw społecznych, potęgowane restrykcyjnymi przepisami stanu wojennego, które zostały zniesione dopiero pod koniec września 1920 r.⁶⁸.

31 sierpnia 1920 r. powiat pułtuski odwiedził premier RP Wincenty Witos. W pułtuskim zamku zostało zorganizowane spotkanie premiera, zarówno z władzami powiatowymi, jak i samorządowymi całego powiatu, na którym zapoznano szefa rządu ze skalą zniszczeń w regionie⁶⁹.

⁶⁷ F. Rostkowski, *Monografia miasta Nasielska*, op. cit., s. 40.

⁶⁸ S. Rowecki, *Dzieje oręża*, op. cit., s. 115.

⁶⁹ *Kurier Warszawski* 1920, nr 244, s. 2; E. Kołodziej, *Życie gospodarcze*, [w:] *Dzieje Mazowsza. Lata 1918–1939*, t. 4, op. cit., s. 282.

Oprócz strat materialnych, jednym z następstw wojny 1920 r. był wzrost nastrojów antysemickich w społeczeństwie. Skrupulatnie odnotowywano niechlubne przykłady współpracy Żydów, wywodzących się głównie z szeregów Bundu i Polskiej Syjonu⁷⁰. Z najeźdźcą współpracowali także członkowie KPP i PZRR. Jaskrawy przykład takiej współpracy w gminie Nasielsk stanowiły wypadki w majątku ziemiańskim Teofila Orłowskiego – Kędzierzawice. Właściciel oświadczył, że cała służba folwarczna należała do ZSRR. W czasie ewakuacji mienia w obliczu bolszewików fornale nie pozwolili wyprowadzić inwentarza żywego. Fornal Galiński z synem Wacławem utworzył komitet rewolucyjny, który dokonał podziału dobytku pozostawionego przez właściciela pomiędzy robotników rolnych i stacjonujących w folwarku żołnierzy sowieckich. Teofil Orłowski w swojej relacji zeznał, że przewodniczącym nasielskiego oddziału ZSRR był Żyd o nazwisku Blocher⁷¹.

3. Oblicze polityczne Nasielska lat 1921–1939

Pierwszy okres niepodległości charakteryzował się dużą liberalizacją życia politycznego. Poglądy polityczne nasielszczan w głównej mierze uzależnione były od przynależności narodowo-wyznaniowej oraz przynależności społeczno-zawodowej. Jak już wspomniano, według kryteriów wyznaniowych, dominowała religia rzymskokatolicka, w drugiej kolejności – judaistyczna, potem protestancka. Ludność żydowska zamieszkiwała głównie Nasielsk, stanowiąc w 1921 r. 53,5% ogółu mieszkańców. W gminie Nasielsk zamieszkiwało – 117 Żydów, przy czym największe ich skupisko stanowiła podnasielska Wioska – 54 osoby⁷².

Na początku Drugiej Rzeczypospolitej 90,5% ludności wiejskiej powiatu pułtuskiego utrzymywało się z rolnictwa, w tym 51,6% – nie zatrudniających obcej siły roboczej i 15,9% – zatrudniających obcą siłę roboczą (ziemianie, drobna szlachta i bogaci chłopi) oraz 23,0% – robotnicy rolni. Wśród pozostałego odsetka (9,5%) ludności wiejskiej, ale nierolniczej – 4,0% stanowili robotnicy (w tym 1,4% robotników przemysłowych), 3,8% – tzw. samodzielni oraz 1,7% – inteligencja⁷³.

Poglądy polityczne licznie zamieszkałej w okolicy Nasielska drobnej szlachty kształtowała głównie tradycja, sytuacja społeczno-polityczna i Kościół rzymskokatolicki, z którym była mocno związana. W pierwszym okresie niepodległości można było zauważyć (...) sabotowanie zarządzeń wydawanych przez władze administracyjne, dużą absencję w organach przedstawicielskich, objawy samowoli. Postawę taką tylko częściowo można tłumaczyć nawykiem patriotycznym z czasów rosyjskiej niewoli. Dał o sobie znać także brak

⁷⁰ J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu*, [w:] *Mazowsze w dwudziestolecie międzywojennym (w granicach województwa warszawskiego)*, op. cit., s. 43.

⁷¹ *Mazowsze Północne w XIX–XX wieku*, op. cit., s. 273.

⁷² *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 1, op. cit., s. 1–11.

⁷³ L. Hass, *Wpływ ugrupowań politycznych wśród ludności woj. warszawskiego w latach 1919–1932 (w świetle wyborów sejmowych)*, *Rocznik Mazowiecki* 1972, t. 4, s. 98.

doświadczeń w pracy społecznej; umiejętności szlachty w tym zakresie były bowiem skromniejsze niż chłopów⁷⁴.

Wyznaczone na dzień 26 stycznia 1919 r. wybory do Sejmu Ustawodawczego, zgodnie z ordynacją wyborczą z 28 listopada 1918 r. określone zostały jako: powszechne, równe, bezpośrednie, tajne oraz proporcjonalne. Czynne prawo wyborcze przysługiwało wszystkim obywatelom RP, którzy ukończyli 21 lat za wyjątkiem wojskowych w służbie czynnej oraz osób pozbawionych praw obywatelskich. Kontrowersyjnym postanowieniem ordynacji wyborczej było wprowadzenie zasady tzw. związków list wyborczych, które posiadały znaczne preferencje. Pozwalało to na łączenie list zgłaszanych w jednym okręgu wyborczym w związki wyborcze. Obóz prawicowy (Narodowa Demokracja) występujący pod nazwą Związek Ludowo-Narodowy, tworzył związki wyborcze z różnymi pozornie bezpartyjnymi listami komitetów robotniczych czy włościańskich. Zgłaszanie list politycznie pokrewnych nie powodowało rozbicia głosów danego nurtu politycznego⁷⁵.

W kampanii przedwyborczej do Sejmu Ustawodawczego Związek Ludowo-Narodowy opowiadał się za zjednoczeniem wszystkich ziem historyczno-geograficznych II Rzeczypospolitej i sojuszem z Ententą. Przeciwstawiał się natomiast postulatом lewicy, upatrując w komunistach i Żydach sprawców wszelkich niepowodzeń.

Głównym przeciwnikiem endecji były ugrupowania umiarkowanej lewicy: Polska Partia Socjalistyczna i Polskie Stronnictwo Ludowe *Wyzwolenie*. Program polityczny tych ugrupowań oparty był na równouprawnieniu obywateli, nacjonalizacji wielkiego przemysłu, wywłaszczeniu obszarników i bezpłatnej nauce⁷⁶.

W wyborach do Sejmu Ustawodawczego brały udział również żydowskie partie polityczne. W powiecie pułtuskim ugrupowania prawicowe i centrowe utworzyły Związek żydowski, który wystawił trzy listy: ortodoksów, syjonistów i folkistów. Lewicowe partie żydowskie, działające na omawianym obszarze, zbojkotowały wybory do Sejmu Ustawodawczego. Program polityczny ugrupowań żydowskich okresu międzywojennego nie był jednolity. Ortodoksi skupieni w partii Agudas Izrael, bronili ekonomicznych i religijnych praw ludności żydowskiej, popierając jednocześnie oświatę wyznaniową. Syjoniści natomiast, głosili hasła solidarności i jedności narodowej, nawoływali do utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Folkisci z kolei domagali się autonomii kulturowo-narodowej w Polsce i równouprawnienia języka żydowskiego. Jeżeli chodzi o lewą stronę żydowskiej sceny politycznej, to Poalej Syjon wyrażał pogląd, że panaceum na rozwiązanie kwestii żydowskiej polega na utworzeniu socjalistycznego państwa żydowskiego w Palestynie. Bund natomiast nie wierzył w możliwość utworzenia państwa żydowskiego, nawoływał więc do walki o prawa żydowskie na drodze rewolucji w Europie Środkowo-Wschodniej⁷⁷.

⁷⁴ S. Siekierski, *Kultura szlachty polskiej w latach 1864–2001*, op. cit., s. 15.

⁷⁵ *Dekret o ordynacji wyborczej*, *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1918, nr 18, poz. 46.

⁷⁶ L. Hass, op. cit., s. 103.

⁷⁷ J. Szczepański, *Spółeczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, op. cit., s. 46-47.

W czasie wyborów do Sejmu Ustawodawczego, w dniu 26 stycznia 1919 r., największy tłok przed lokalami wyborczymi, zarówno w Nasielsku, jak i gminie Nasielsk, panował w godzinach przedpołudniowych, najczęściej głosowano przed lub bezpośrednio po mszy świętej.

Tabela 40. Frekwencja mieszkańców miasta i gminy Nasielsk w wyborach do Sejmu Ustawodawczego w dniu 26 stycznia 1919 r.⁷⁸

Gmina miejska Gmina wiejska	Liczba obwodów	Uprawnionych	Oddanych głosów	Frekwencja%
Miasto Nasielsk	3	3 031	1 917	63,2
Gmina Nasielsk	2	3 453	1 861	53,9

W powiecie pułtuskim zwycięstwo w wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1919 r. odniósł obóz prawicy. Jego listom udzieliło poparcia 68% głosujących. Wśród miast powiatu najwięcej głosów endecja uzyskała w Pułtusk – 61,8%, najmniej zaś w Nasielsku – 34,7%.

Niekwestionowanym zwycięzcą był tu Związek żydowski, na którego listy głosowało 40,7% mieszkańców, co wiązało się z liczną diasporą żydowską tego miasta.

Odzwierciedleniem nastrojów społecznych po zwycięskiej wojnie polsko-bolszewickiej były wybory do Sejmu, odbyte w dniu 5 listopada 1922 r. Polska znajdowała się wówczas w ustabilizowanej sytuacji politycznej, oto bowiem uchwalono konstytucję i zakończono proces kształtowania granic Drugiej Rzeczypospolitej. Ordynacja wyborcza utrzymywała wybory pięcioprzymiotnikowe, aczkolwiek zrezygnowano z możliwości zawierania związków list wyborczych, wprowadzając jednocześnie listy państwowe. Stanowiło to spore ułatwienie w organizowaniu kampanii wyborczej na obszarze całego kraju i zapewniało mandaty poselskie liderom partii politycznych⁷⁹.

Wybory 1922 r. przebiegały w Nasielsku pod znakiem pełnej mobilizacji Związku Ludowo-Narodowego, który wspólnie z Narodowym Chrześcijańskim Stronnictwem Ludowym (Chadecją) utworzył blok wyborczy Chrześcijański Związek Jedności Narodowej, zwany Chjeną. Tradycyjnie umiarkowana lewica prezentowała odmienny program wyborczy, domagając się ustawodawstwa socjalnego i upowszechnienia oświaty. Program ten był krytykowany przez komunistów, którzy uważali członków PPS i PSL za zdrajców ludu pracującego.

Żydowska centro-prawica przystąpiła do wyborów 1922 r. w Bloku Mniejszości Narodowych, który domagał się szerokiej autonomii kulturalno-narodowościowej w ramach państwa polskiego. Ideologii tej stanowczo przeciwstawiał się Bund⁸⁰.

⁷⁸ *Statystyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego*, op. cit., s. 18-19.

⁷⁹ L. Hass, op. cit., s. 108.

⁸⁰ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku*, Warszawa 1926, s. 22-23.

Tabela 41. Liczba głosów oddanych na poszczególne listy wyborcze w powiecie pułtuskim podczas wyborów do Sejmu w dniu 5 listopada 1922 r.

List no.	Party Name	Vote Count	Percentage of votes	
			Pułtusk County	Electoral District VIII
1	Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”	14	0,3	6,0
2	Polska Partia Socjalistyczna	4,155	20,5	10,7
3	PSL Wyzwolenie i Lewica Ludowa	8,328	21,1	13,8
4	Ogóln żydowski Związek Robotników w Polsce	58	0,1	0,6
5	Komunistyczny Związek Proletariatu Miast i Wsi	317	0,8	0,5
7	Narodowa Partia Robotnicza	242	0,6	0,2
8	Chrześcijański Związek Jedności Narodowej	19,999	50,7	55,2
12	Narodowe Zjednoczenie Ludowe <i>Polskie Centrum</i>	375	0,9	2,9
15	Chłopskie Stronnictwo Radykalne (Peasant Radical Party)	8	-	0,6
16	-Blok Mniejszości Narodowych RP (Non-Party Block for Cooperation with the Government)	5 757	14,6	9,2
20	Żydowski Demokratyczny Blok Ludowy (Jewish Democratic People's Block)	6	-	-

Źródło: *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku*, Warszawa 1926, s. 21-22.

Generalnie, zwycięstwo w mieście i gminie Nasielsk odniósł Chrześcijański Związek Jedności Narodowej, uzyskując 35,9%, przy czym na terenie gminy Nasielsk współczynnik ten był wyższy i wynosił 36,3% głosów. Polska Partia Socjalistyczna uzyskała poparcie 10,7% wyborców, zaś Komunistyczny Związek Proletariatu Miast i Wsi poparło 0,5% wyborców. Ludność żydowska, stanowiąca ponad połowę mieszkańców Nasielska, głosowała głównie na Blok Mniejszości Narodowych RP, który uzyskał poparcie 39% wyborców⁸¹.

Podczas zamachu majowego 1926 r., stacjonujący w Pułtusk 13 pułk piechoty, w którym odbywało służbę wojskową wielu mieszkańców Nasielska i ziemi nasielskiej, poparł Marszałka

⁸¹ Ibidem, s. 22-23.

Józefa Piłsudskiego. Zapis w kronice pułku informuje, że w maju 1926 r. 13 pp staje do czynu, oddając się pod rozkazy Marszałka Piłsudskiego⁸².

Po objęciu rządów przez sanację, w Nasielsku można było zauważyć nastroje wyczekiwania. Początkowo, stosunek ogółu mieszkańców do nowych rządów był pozytywny. Z nadzieją przyjęto zbrojne wystąpienie Marszałka przeciwko niepopularnej koalicji Chjeno-Piasta. To rozumowanie dzieliła znaczna część społeczeństwa, rozczarowana stanem państwa i demoralizacją na szczytach władzy. Powszechnie wierzone, że Maj będzie dopełnieniem Sierpnia 1914 i Listopada 1918 r.⁸³

Jednak zaniepokojenie społeczne wywołały wkrótce drastyczne podwyżki cen artykułów pierwszej potrzeby i znaczny wzrost bezrobocia. Nasilająca się frustracja mieszkańców Nasielska i całego Mazowsza stanowiła podatny grunt dla partii opozycyjnych.

Termin kolejnych wyborów został wyznaczony na 4 marca 1928 r., a tym samym rozpoczęto szeroko zakrojoną akcję przyciągnięcia do Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) wielu działaczy partii politycznych w celu ich osłabienia. W Pułtusku zawiązano Komitet Powiatowy BBWR, w skład którego z Nasielska weszli: Bolesław Ufnal, Stanisław Jędraszko i Eustachian Kwiatkowski, natomiast z gminy Nasielsk – Józef Kanigowski i Stanisław Przedpełski⁸⁴.

W 1928 r. do wyborów przystąpiły, obok znanych na scenie politycznej ugrupowań, także niedawno powstałe partie takie jak: utworzone w styczniu 1926 r. Stronnictwo Chłopskie i zainicjowana w 1925 r. Monarchistyczna Organizacja Wszechstanowa (MOW)⁸⁵.

Endecja szła do wyborów z wypróbowanymi wcześniej hasłami, atakując Żydów, komunistów i socjalistów. Również program wyborczy PPS był niezmienny, domagając się sprawiedliwości społecznej, podniesienia stopy życiowej uboższych warstw społecznych i wprowadzenia reformy rolnej. Wtórowało w tym względzie PPS-owi PSL Wyzwolenie, które winą za brak reformy rolnej obarczało aparat rządowy. Natomiast organizacje syjonistyczne zostały skupione w Bloku Mniejszości Narodowych RP. Ortodoksi oraz folkisci utworzyli opozycyjny Ogólnożydowski Narodowy Blok Wyborczy, który nastawiał się na współpracę z władzami

⁸² A. Kociszewski, *13 Pułk Piechoty*, Warszawa 1990, s. 20; więcej: T. Kowalski, J. Szczepański, *Dzieje 13 pułku piechoty*, Warszawa-Pułtusk 1996, s. 78-80; A. Garlicki, *Przewrót majowy w 1926 r. Wybór dokumentów*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1979, nr 4, s. 160-161.

⁸³ T. Nałęcz, *Pokolenie Józefa Piłsudskiego*, [w:] *Legenda Legionów...*, Warszawa 2008, s. 357.

* Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem – polityczne ugrupowanie sanacji utworzone przed wyborami do Sejmu w 1928 r., skupiające grupy zwolenników Marszałka Piłsudskiego takie jak: koła legionowe, ugrupowania polityczne poczynając od konserwatystów do przedstawicieli mniejszości narodowych. Głównym organizatorem i prezesem BBWR był płk Walery Sławek. Program zakładał wzmocnienie władzy wykonawczej i usamodzielnienie władzy prezydenta RP od władzy ustawodawczej. W wyborach do Sejmu 1928 r. BBWR uzyskał 122 mandaty (27,6%), a w 1930 r. – 247 mandatów (55,5%), tworząc najsilniejsze ugrupowanie w Sejmie. W marcu 1931 r. Piłsudskiego doszło do rozpadu BBWR. Nowa encyklopedia PWN, t. 1, op. cit., s. 74.

⁸⁴ *Do Pracy* z 29 stycznia 1928, s. 4; Nowa encyklopedia PWN, t. 1, op. cit., s. 74.

⁸⁵ J. Szczepański, *Wpływ ugrupowań politycznych...*, „Rocznik Nauk Politycznych”, Pułtusk 2005, s. 445.

sanacyjnymi⁸⁶. Udzielali oni wsparcia prosanacyjnym organizacjom w rodzaju: Przysposobienie Wojskowe, Wychowanie Fizyczne czy też Liga Obrony Powietrznej. W niektórych ośrodkach miejskich Mazowsza Północnego powstawały żydowskie koła BBWR, m.in. takie koło powstało w Nasielsku⁸⁷. Poza tymi blokami znalazły się żydowskie stronnictwa socjalistyczne Bund i Poalej Syjon Lewica, które zbojkotowały wybory w powiecie pułtuskim.

Tabela 42. Wyniki głosowania mieszkańców powiatu pułtuskiego podczas wyborów do Sejmu 4 marca 1928 r.

Listy wyborczej	Nazwa listy	Liczba głosów w powiecie ogółem	%	Liczba głosów w miastach	%	Liczba głosów w gminach wiejskich	%
1	BBWR	4 502	9,4	2 398	14,4	2 164	6,9
2	PPS	9 950	20,8	4 713	28,4	5 237	16,8
3	PSL Wyzwolenie	16 557	34,7	255	1,5	16 302	52,4
5	Żydowski Robotniczy Komitet Wyborczy Poalej-Syjon	503	1,0	497	3,0	6	–
10	Stronnictwo Chłopskie	463	0,9	271	1,6	192	0,6
11	Monarchistyczna Organizacja Wszechstanowa	685	1,4	582	3,5	103	0,3
18	Blok Mniejszości Narodowych	2 566	5,3	955	11,7	611	1,9
24	Lista Katolicko-Narodowa Polski Blok Katolicki	7 529	15,7	942	17,7	4 587	14,7
25	PSL Piast i Chrześcijańska Demokracja	787	3,7	103	0,6	1 684	5,4
33	Ogóln żydowski Narodowy Blok Wyborczy	2 055	4,3	1 956	11,7	99	0,3
36	Główny Komitet Wyborczy Lewicy (Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej Samopomoc)	1 085	2,2	979	5,9	106	0,3

⁸⁶ Ibidem, s. 446.

⁸⁷ J. Szczepański, *Spółeczność żydowska Mazowsza w XIX-XX wieku*, op. cit., s. 289.

Źródło: *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 4 i 11 marca 1928 roku*, Warszawa 1930, s. 10.

W marcowych wyborach 1928 r. do Sejmu i Senatu RP uczestniczyło 84,7% uprawnionych do głosowania mieszkańców Nasielska i 87,3% mieszkańców gminy Nasielsk. W miastach powiatu pułtuskiego zwycięstwo odniosła PPS, na którą głosowało 28,4% wyborców. Nasielsk stanowił niejako wyjątek, bowiem na PPS głosowało tu 19,8% wyborców, natomiast zwycięstwo przypadło liście Ogóln żydowskiego Narodowego Bloku Wyborczego, na którą głosowało 20,4% mieszkańców miasta⁸⁸.

Na obszarze gminy Nasielsk spektakularne zwycięstwo odniosło PSL Wyzwolenie uzyskując aż 74,2% głosów. Był to rezultat konsekwentnej działalności politycznej liderów ruchu ludowego powiatu pułtuskiego. Jeden z nich, Piotr Koczar z podpułtuskiej wsi Kacice, otrzymał mandat poselski i został wiceprezesem Klubu Sejmowego PSL Wyzwolenie⁸⁹.

Tabela 42. Wyniki głosowania ludności żydowskiej miasta i gminy Nasielsk na tle pozostałych miast powiatu pułtuskiego podczas wyborów do Sejmu 4 marca 1928 r.

Miasto	Oddano głosów ważnych ogółem	Żydowski i Robotniczy Komitet Wyborczy Poalej Syjon – liczba głosów	%	Blok Mniejszości Narodowych – liczba głosów	%	Ogóln żydowski Narodowy Blok Wyborczy – liczba głosów	%	Liczba głosujących na liście żydowskiej – liczba głosów	%
Nasielsk	2 541	12	0,4	461	18,1	522	20,5	995	39,1
Pułtusk	6 015	341	5,6	612	10,1	18	0,3	971	16,1
Serock	465	–	–	611	17,6	281	8,1	892	25,7
Wyszków	570	144	3,1	271	5,9	1 135	24,8	1 550	33,9

Źródło: *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 4 i 11 marca 1928 r.*, op. cit., s. 10.

Po rozwiązaniu obu izb parlamentu przez prezydenta Ignacego Mościckiego w dniu 30 sierpnia 1929 r. rozpisano nowe wybory do Sejmu III kadencji, nazywane też wyborami brzeskimi. Wyznaczono termin ich przeprowadzenia na 16 listopada 1930 r.

⁸⁸ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych 4 i 11 marca 1928 r.*, op. cit., s. 23.

⁸⁹ Ibidem, s. 106.

Charakterystyczną cechą krótkiej i zarazem ostrej kampanii wyborczej były represje wobec opozycji ze strony aparatu rządowego.

W celu umocnienia wpływów obozu sanacji w Nasielsku, powołano tu już jesienią 1929 r. koło BBWR. Na jego czele stał Czesław Welcer - sekretarz Rady Powiatowej BBWR. W 1934 r. został on desygnowany przez BBWR na stanowisko burmistrza Nasielska⁹⁰.

W pierwszej połowie lat trzydziestych, każde zebranie Komitetu Gminnego BBWR w Nasielsku skupiało 400–500 członków i sympatyków obozu sanacji. Na spotkaniach, podkreślano zasługi Marszałka Józefa Piłsudskiego i ludzi z jego otoczenia politycznego dla odzyskania niepodległości przez państwo polskie. Przypominano przykłady świadczące o charyzmie Piłsudskiego, budując w świadomości społeczeństwa, w tym szczególnie wśród młodzieży mit Marszałka jako gotowy wzór do naśladowania. Popularność Piłsudskiego wśród mieszkańców Mazowsza ogromnie wzrosła w okresie jego pobytu w Sulejówku. Wówczas to jego zwolennicy szerzyli kult wodza bez armii, wykorzystując w tym celu prasę, literaturę i sztukę⁹¹.

Krytykowano również metody działania zarówno komunistów, jak i ultraprawicy. Liderzy BBWR na terenie ziemi nasielskiej przeciwstawiali się agitacji, prowadzonej przez działaczy i sympatyków Centrolewu. Tak było podczas kampanii przedwyborczej w listopadzie 1930 r.⁹²

Duże wpływy w regionie posiadało Stronnictwo Narodowe, głoszące hasła klerykalno-nacjonalistyczne, które domagało się m.in. usunięcia Żydów z Polski i wyrugowania ich z życia politycznego kraju. W terenie działały organizacje ściśle powiązane z endecją jak Polska Macierz Szkolna i Sokół. Niekwestionowaną zasługą tej partii było rozbudzenie świadomości narodowej niższych warstw społecznych. Wśród działaczy endecji ziemi nasielskiej znalazł się wicedziekan nasielskiego dekanatu ks. Marcelli Przedpełski, który wykorzystywał ambonę do głoszenia haseł antysemickich i nawoływania do bojkotu żydowskiego handlu, podkreślając, że **(...) komuniści u nas rekrutują się przeważnie z Żydów (...)*⁹³. Znanyymi i aktywnymi działaczami Stronnictwa Narodowego w samym Nasielsku byli: rejent Szczepan Baliński, sędzia grodzki Józef Pajewski, Leon Mokos i Franciszek Chojnacki⁹⁴.

⁹⁰ APW, UWW, sygn. 2, k. 13-15. 19 marca 1934 r. odbyło się zebranie KG BBWR w Nasielsku, na którym dokonano wyborów nowego zarządu. Natomiast na spotkaniu w dniu 6 marca 1934 r. w Pułtusku na forum Rady Powiatowej BBWR omawiano problematykę związaną z wyborami do samorządów miejskich. Wysunięto wówczas kandydatury na burmistrzów miast powiatu: w Pułtusku – Stanisława Zabokrzyckiego, w Wyszkowie – Stanisława Krzemińskiego, w Serocku – Józefa Nodzykowskiego i w Nasielsku – Czesława Welcera.

⁹¹ J. Barański, Józef Piłsudski - wielkość i legenda, Płock 1994, s. 124-125; Z. Wójcik, Marszałek Piłsudski w mojej pamięci, [w:] Józef Piłsudski w pamięci Narodu w 130 rocznicę urodzin, pod red. A. Stawarza, Warszawa 1997, s. 149.

⁹² APW, UWW, sygn. 82, k. 82. 21 lutego 1932 r. odczyt dla członków i sympatyków BBWR w Nasielsku wygłosił Józef Zagórski, który był kierownikiem 8 Okręgu BBWR.

⁹³ APW, KWPP, Urząd Śledczy w Warszawie, sygn. 2, k. 132. Podczas zebrania SN w Klukowie (dekanat nasielski) w dniu 2 lutego 1938 r. przemawiał m.in. prelegent z Warszawy Florian Kuskowski, który wzywał do walki z komunizmem.

⁹⁴ APW, UWW, Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 141, k. 479. Jedno z zebrań Stronnictwa Narodowego w Nasielsku, któremu przewodniczył Franciszek Chojnacki odbyło się 11 czerwca 1933 r. Uczestniczyło w nim 65

Niewielkie znaczenie na scenie politycznej Nasielska miały partie lewicowe. Ich nikłą działalność w mieście i regionie należy tłumaczyć stosunkowo słabym rozwojem przemysłu w mieście. Wśród nielicznej klasy robotniczej największe wpływy posiadał Bund. W latach dwudziestych podjęto próby opanowania Związku Zawodowego Robotników Transportowych miasta Nasielska oraz Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Skórzanego przez komunistów, zakończyły się niepowodzeniem⁹⁵.

W Nasielsku uwidoczniły się także duże wpływy Agudy, która w latach 1920, 1924 i 1931 uzyskiwała połowę miejsc w tutejszym samorządzie. Należy dodać, że popularność Agudy wynikała z poparcia jej ideologii udzielonego przez władze administracyjne. Ideologia Agudy opierała się na dogmatach religijnych: *Módl się za pomyślność państwa i Prawo państwowe jest prawem*⁹⁶.

Tabela 43. Wyniki głosowania mieszkańców powiatu pułtuskiego podczas wyborów do Sejmu 16 listopada 1930 r.

Nr listy wyborczej	Nazwa listy	Liczba głosów w powiecie	%	Liczba głosów w miastach	%	Liczba głosów w gminach wiejskich	%
1	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem	12 029	27,6	7 540	47,8	4 489	16,2
2	Polska Partia Socjalistyczna	2 503	5,7	1 719	10,9	784	2,8
4	Lista Narodowa	13 788	31,6	3 584	25,7	10 204	36,5
5	Blok Lewicy Socjalistycznej (Bund i NSPP)	426	0,9	426	0,9	–	–
7	Centrolew (PPS, PSL Wyzwolenie, PSL Piast, Str. Chł., NPR)	13 273	30,3	1 085	6,8	12 188	43,7
17	Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej	1 382	3,2	1 171	7,4	211	0,7

członków koła, którzy otrzymali wówczas legitymacje członkowskie. Wśród prelegentów był m.in. redaktor Jan Dzieżyński z Sochaczewa i Witold Domański — aplikant sędziowski z Warszawy. Na innym spotkaniu skupiającym 35 członków, które miało miejsce w październiku 1933 r. prelegentem był ówczesny poseł Kakowski, omawiający ustawę samorządową.

⁹⁵ J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, op. cit., s. 99. W 1937 r. sekretarzem Komitetu Miejskiego KPP w Nasielsku był fryzjer Szlama Racman, APW, UWW, sygn. 1, k. 7.

⁹⁶ Ibidem; *Encyklopedia Judaica*, t. 12, op. cit., s. 290–291.

18	Ogólnozydowski Narodowy Blok Gospodarczy	252	0,6	236	1,4	16	–
----	--	-----	-----	-----	-----	----	---

Źródło: *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku*, Warszawa 1935, s. 9.

Wbrew oczekiwaniom obozu rządzącego zwycięstwo w wyborach parlamentarnych 1930 r. w powiecie pułtuskim przypadło Narodowej Demokracji, która uzyskała 31,6% głosów. Jedno z czołowych miejsc zajął również Centrolew, osiągając 30,3% poparcia głosujących. W ośrodkach miejskich powiatu pułtuskiego zwyciężył BBWR, na który głosowała niemal połowa wyborców. W samym Nasielsku największe poparcie uzyskały listy żydowskie, z których na czele uplasował się Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej uzyskując 339 głosów, czyli 13,7%⁹⁷.

Tabela 45. Wyniki głosowania ludności żydowskiej Nasielska na tle pozostałych miast powiatu pułtuskiego do Sejmu 16 listopada 1930 r.

Miasto	Oddano głosów ważnych	Blok Lewicy Socjalistycznej (Bund i NSPP) liczba	%	Popołej Syjon Lewica liczba	%	Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej liczba	%	Ogólnozydowski Narodowy Blok Gospodarczy liczba	%	Ogółem liczba	%
Powiat Pułtusk	43 667	426	0,9	–	–	1 382	3,1	252	0,5	–	–
Nasielsk	2 461	256	10,4	–	–	339	13,7	1	–	866	35,1
Pułtusk	5 714	101	1,7	–	–	255	6,2	55	1,1	522	9,1
Serock	466	–	–	–	–	79	2,2	–	–	79	2,2
Wyszki	127	69	1,6	–	–	398	9,6	169	4,0	636	15,4

Źródło: *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku*, op. cit., s. 9.

O popularności wśród nasielszczan narodowości żydowskiej, ich partii i ugrupowań politycznych świadczą wyniki wyborów do gminy wyznaniowej w Nasielsku w 1931 r.

⁹⁷ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku*, op. cit., s. 9. 103 Ibidem, k. 196.

Tabela 46. Wyniki wyborów do żydowskiej gminy wyznaniowej w Nasielsku na tle innych miast regionu w 1931 r.

Nazwa partii, ugrupowania (bloku)	Liczba mandatów Nasielsk	Maków Mazowiecki	Serock	Wyszków
Aguda	4	3	6	4
Blok Syjonistów i Mizrachi	–	–	–	2
Blok Rzemieślników	2	2	1	1
Chasydzi	2	1	1	1

Źródło: J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, op. cit., s. 133.

Jak wynika z zestawienia, w powiecie pułtuskim najwyższym poparciem wśród ludności żydowskiej cieszyła się Aguda, której oddziały funkcjonowały tu już pod koniec I wojny światowej. W połowie lat 20-tych nasielski oddział tej partii liczył 250 członków, a jej liderami byli Dawid Bergazyn, Chaim Brynberg i Abram Kuczyński⁹⁸.

Niskim poparciem w Nasielsku dysponowali natomiast syjoniści i Mizrachi. Na czele nasielskich syjonistów stali w okresie międzywojennym Herszt Klejnman i Chajewent Listensohn. Syjoniści utworzyli w Nasielsku *Kibbutz Hachshara Yehudach*, którego zasadniczym celem było przygotowanie młodego pokolenia Żydów do pracy na rzecz państwa żydowskiego w Palestynie⁹⁹. Spośród ugrupowań syjonistycznych w Nasielsku największe wpływy miała Mizrachi, kierowana przez Lejba Owsiankę i Zylbersteina Lejba Kamińskiego. Jej popularność rosła, o czym świadczy liczba Żydów dokonujących zakupu szekli, która w 1920 r. wynosiła zaledwie 60 osób, ale już w 1930 r. liczba ta wzrosła do 482 osób¹⁰⁰.

W okresie kryzysu gospodarczego lat 30-tych, w Nasielsku wzrosły wpływy partii komunistycznych. W 1931 r. komuniści posiadali znaczne wpływy w Związku Zawodowym Przemysłu Chemicznego, który skupiał ok. 100 członków i w żydowskim Stowarzyszeniu *Kultur Liga* oraz w Związku Rzemieślników Żydów w Nasielsku. Komuniści zdominowali żydowską Ligę Oświaty Ludowej w Nasielsku skupiającą w 1931 r. 87 członków¹⁰¹. Nasielscy komuniści odbywali szkolenia ideologiczne, angażowali się w działalność wymierzoną przeciwko władzom rządowym, organizując strajki, demonstracje czy kolportaż ulotek i publikacji¹⁰².

W latach trzydziestych przewodniczącym Komitetu Dzielnicowego KPP w Nasielsku był Zygmunt Kraszewski z zawodu stolarz, sekretarzem – Piotr Krzyczkowski (małorolny), skarbnikiem – Bronisław Bralski (szewc), natomiast członkami byli Mieczysław Lucjan Ulatowski (szewc) i Jan Wójtowicz (szewc). W 1932 r. nasielski komitet KPP liczył sześciu

⁹⁸ J. Szczepański, *Spółeczność żydowska Mazowsza w XIX–XX wieku*, op. cit., s. 252.

⁹⁹ Zbiory Nasielskiego Domu Edukacji i Historii, Nashelsker Aid Society, sygn. RG 976, p. 9.

¹⁰⁰ J. Szczepański, op. cit., s. 262.

¹⁰¹ APW, UWW – Wydział Bezpieczeństwa, sygn. 267/I-7, k. 70.

¹⁰² Ibidem, sygn. 276, k. 73. 16 czerwca 1933 r. w skrzynce pocztowej przy ulicy Kościuszki znaleziono transparent komunistyczny z hasłem Precz z rządem faszystowskim Piłsudskiego i Precz z katowaniem więźniów politycznych oraz Niech żyje rząd robotniczo-chłopski.

członków, przewodniczącym koła miejskiego był wówczas Ignacy Pyziński (szewc), a członkami: Jan Wójtowicz, Franciszek Kowalewski, Piotr Krzyczkowski, Bronisław Bralski i Icek Engel¹⁰³.

Oprócz struktur KPP w Nasielsku funkcjonowało nadto koło Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej*, którym kierował robotnik Michał Samuelina, a w jego skład wchodził Marian Kołakowski i Koprach Bajnsz. Poza tym zanotowano tu nikłą działalność Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom* (MOPR), w skład której wchodził Stanisław Czeremuzyski i Władysław Jeżewski¹⁰⁴.

Na terenie gminy Nasielsk dużym poparciem cieszyło się PSL Wyzwolenie. W 1932 r. do wsi w okolicach Nasielska zaczęli docierać przywódcy ruchu ludowego powiatu pułtuskiego z Piotrem Koczara na czele, w celu organizowania kół nowej organizacji Stronnictwa Ludowego. Wkrótce pojawili się też instruktorzy SL Warszawy¹⁰⁵.

Centrum działalności SL w okolicach Nasielska stała się wieś Morgi, gdzie przewodniczącym koła był Antoni Ziemiecki. Zebrania tu organizowane służyły informowaniu włościan, jak się mają zachować podczas wyborów samorządowych. Były też okazją do wysuwania żądań w sprawie szybszego trybu przekwalifikowania gruntów czy też zmniejszenia podatków od nieużytków¹⁰⁶.

We wsi Morgi działało wzorem innych wsi powiatu pułtuskiego koło Młodzieży Wiejskiej, zrzeszone w powstałym w 1923 r. Okręgowym Związku Młodzieży Wiejskiej.

Jesienią 1931 r. w Morgach zorganizowano sześciodniowy zjazd członków Mazowieckiego Związku Młodzieży Wiejskiej z północnych powiatów województwa warszawskiego. W 1930 r. na terenie powiatu pułtuskiego zaczęły powstawać również koła Związku Młodzieży Ludowej,

¹⁰³ Ibidem, k. 196.

* Komunistyczny Związek Młodzieży Polski (KZMP), do 1930 r. nosił nazwę Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce. Był on nielegalną komunistyczną organizacją młodzieżową, działającą w Polsce w latach 1922–1938 pod kierownictwem KPP. Utworzony został na I zjeździe młodzieżowych grup komunistycznych 17 marca 1922 r. Przez cały okres istnienia KZMP należał do Komunistycznej Międzynarodówki Młodzieży będąc jej sekcją. Wspólnie z KPP prowadzono działalność polityczną w wojsku i wśród poborowych oraz wśród młodzieży szkolnej i robotniczej, rozwijano akcje propagandowe, prowadzono prace oświatowe i samokształceniowe w zakresie marksizmu, popularyzowano osiągnięcia młodzieży radzieckiej. Głównymi działaczami byli: Alfred Lampe, Bronisław Berman, Jakub Czetyrspił, Aleksander Heller i inni. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 5, op. cit., s. 781.

* Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom zwana także Międzynarodową Czerwoną Pomocą - międzynarodowa organizacja społeczno-polityczna, działająca od 1922 r., której celem było udzielanie pomocy materialnej, moralnej i politycznej uczestnikom walk rewolucyjnych, ofiarom terroru i represji w krajach kapitalistycznych, zwłaszcza więźniom politycznym i ich rodzinom. Organizacja powstała w wyniku połączenia organizacji utworzonych w różnych krajach po zakończeniu I wojny światowej. Głównymi inicjatorami powstania MOPR-u byli polscy komuniści przebywający w ZSRR: J. Marchlewski, F. Kohn, F. Dzierżyński, *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. 7, op. cit., s. 289.

¹⁰⁴ Ibidem, k. 198.

¹⁰⁵ J. Sałkowski, *Ruch ludowy w północnych powiatach woj. warszawskiego w okresie międzywojennym*, [w:] *Wieś - chłopi - ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku*, pod red. A. Kociszewskiego, Ciechanów 1996, s. 19–21.

¹⁰⁶ APW, UWW, sygn. 66, k. 495.

będące przybudówką PSL Piast. W 1931 r. dokonano wyboru Zarządu Powiatowego Związku Młodzieży Ludowej w Pułtusku, w którego skład oprócz działaczy ludowych z Lubieła (Antoni Duszczyk, Antoni Popławski i Stanisław Deptuła) weszli ludowcy z Morgów - Klara Kamewrówna oraz Tomasz Pająk¹⁰⁷.

Latem 1932 r. część ludności wiejskiej gminy Nasielsk uczestniczyła w strajku chłopskim polegającym na wstrzymaniu dostaw płodów rolnych na targowiska mazowieckich miast. Celem strajku było wymuszenie na magistratach obniżenia opłat targowych oraz skłonienie władz państwowych do działań na rzecz poprawy sytuacji ekonomicznej wsi będącej następstwem wielkiego kryzysu gospodarczego¹⁰⁸. W powiecie pułtuskim szczególnie masowo w strajku uczestniczyli chłopi z okolic Nasielska i Pułtuska, gdzie frekwencja na targowiskach spadła do zaledwie 30%. Strajki chłopskie zakłócały ustalony rytm życia gospodarczego regionu i były szczególnie dotkliwe dla mieszkańców miast¹⁰⁹.

W latach trzydziestych w łonie nasielskiego Stronnictwa Ludowego można było zauważyć wyraźne tarcia. Członkowie SL podzielili się na zwolenników i przeciwników ówczesnego posła na Sejm Piotra Koczarę. Jego przeciwników w gminie Nasielsk reprezentował działacz Wici Antoni Ziemiecki ze wsi Morgi, który zwalczał program ideowy posła Koczarę, przygotowując sobie w ten sposób grunt i zaplecze polityczne w przyszłych wyborach parlamentarnych¹¹⁰.

23 kwietnia 1935 r. uchwalono nową konstytucję, która gwarantowała dominację obozu sanacyjnego w życiu społeczno-politycznym kraju. W przeciwieństwie do konstytucji marcowej (z 17 marca 1921 r.) była ona do pewnego stopnia przygotowana na miarę osobowości Marszałka Piłsudskiego, który zmarł 12 maja 1935 r. Po jego śmierci, w wyniku walki politycznej w kołach obozu rządzącego, ukształtowały się dwie grupy: tzw. grupa skupiona wokół prezydenta Ignacego Mościckiego i grupa skupiona wokół Edwarda Rydza-Śmigłego, który był wtedy Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych. W listopadzie 1936 r. Rydz-Śmigły został marszałkiem Polski. W miejsce rozwiązanego w 1937 r. BBWR utworzono Obóz Zjednoczenia Narodowego zwany Ozonem, który głosił ideę nacjonalizmu i solidaryzmu społecznego. Odchodzenie sanacji od demokratycznych form życia politycznego w latach trzydziestych wpływało na poszukiwanie, zwłaszcza przez młode pokolenie, radykalnych metod działania w skrajnie prawicowych ugrupowaniach politycznych. Na nasielskiej wsi, o dużym udziale drobnej szlachty, przyjęły się wówczas hasła Obozu Narodowo-Radykalnego (ONR), a potem Falangi, propagujące nacjonalizm i antysemityzm¹¹¹.

¹⁰⁷ J. Szczepański, *W okresie zaborów i niepodległego państwa*, [w:] *Ruch ludowy w Pułtuskiem*, op. cit., s. 64–65.

¹⁰⁸ J. Sałkowski, op. cit., s. 20.

¹⁰⁹ J. Szczepański, *W okresie zaborów i niepodległego państwa*, [w:] *Ruch ludowy w Pułtuskiem*, op. cit., s. 68.

¹¹⁰ APW, UWW, sygn. 2, k. 2, s. 23.

¹¹¹ R. W. Walczak, *Z dziejów politycznych Mazowsza Północnego w okresie międzywojennym*, [w:] *Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. 6, op. cit., s. 273.

Sanacyjna elita władzy i uprawiany sposób sprawowania władzy w Polsce, szczególnie po śmierci Marszałka Piłsudskiego, przeżywał proces dezintegracji. Państwo było słabe na arenie gospodarczej, z nierozwiązanymi konfliktami natury społecznej i narodowościowej, co utrudniało pozyskanie społeczeństwa dla programu ekipy rządzącej i jednocześnie sprzyjało działalności opozycji.

Zdecydowane zwycięstwo wyborcze w listopadzie 1938 r. odniósł OZN, który uzyskał w ostatnim parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej ok. 80% mandatów. Było to wynikiem skupienia się polskiego społeczeństwa przy rządzie w związku ze wzrostem zagrożenia ze strony nazistowskich Niemiec¹¹².

Podczas analizy wyników wyborów zarówno do parlamentu, jak i organów samorządowych, dało się zauważyć dużą zmienność sympatii politycznych nasielskiego elektoratu. Pomimo różnic religijnych i klasowych oraz podziałów politycznych doszło do integracji całego społeczeństwa wokół zasadniczych dla bytu narodowego problemów. Niewątpliwie na wzrost poziomu uczuć patriotycznych, przejawiających się w obchodach ważnych rocznic narodowych, wpłynęło niebezpieczeństwo wybuchu nowej wojny. Wiosną 1939 r. nastąpiła ożywiona działalność takich organizacji jak Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Związek Harcerstwa Polskiego czy Polski Czerwony Krzyż. Na obszarze całego kraju powołano gminnych komendantów obrony LOP, którzy w maju przeszli tygodniowy kurs w twierdzy modlińskiej. Latem zaś w każdą niedzielę instruktorzy PCK prowadzili kursy szkoleniowe z zakresu ratownictwa sanitarnego.

Pod koniec marca 1939 r. zarządzono mobilizację alarmową, w ramach której 20 Dywizję Piechoty przerzucono w rejon przyszłego terenu operacyjnego i rozlokowano w rejonie Nasielska i Płońska. Około 10 lipca poszczególne pułki piechoty rozpoczęły przemarsz w rejon Mławy¹¹³.

4. Warunki życia mieszkańców Nasielska

Warunki socjalne, w jakich przyszło żyć mieszkańcom małych miast w okresie międzywojennym, zwykło się określać jako złe. W świetle spisu powszechnego z 1921 r. ponad 80% ludności małomiasteczkowej zamieszkiwało w jedno lub dwuizbowych mieszkaniach. Najmniejsze mieszkania o najniższym standardzie były najbardziej zagęszczone, bowiem na jedną izbę przypadały prawie 4 osoby. Jeszcze większe zagęszczenie występowało w mieszkaniach rzemieślniczych, gdzie oprócz majstra i jego rodziny przebywali czeladnicy i terminatorzy¹¹⁴.

Ubogie mieszkania wyposażone były w skromne sprzęty domowe, będące wytworem miejscowego rzemiosła, a o ich doborze decydowała głównie użyteczność.

¹¹² Ibidem, s. 273.

¹¹³ W. Wyruch, *Generał Wiktor Thommée: życie i walka 30.11.1881–13.11.1962*, Modlin 2010, s. 48.

¹¹⁴ *Mieszkania. Analiza wyniku spisu mieszkań z 30 września 1921 r.*, Warszawa 1932, s. 51.

Domy zamożniejszych mieszczan oprócz funkcji użytkowych miały również funkcje reprezentacyjne, które spełniał pokój stołowy z kredensem, dużym stołem i kanapą. Wystrój pokoju stołowego uzupełniały przeważnie obrazy przedstawiające pejzaże namalowane przez podrzędnych artystów¹¹⁵.

Mieszkania zasiedlone przez Żydów tylko w niewielkim stopniu różniły się od mieszkań chrześcijańskich. Wyposażone one były w większą liczbę naczyń kuchennych i stołowych, ponieważ zgodnie z rytuałem inne naczynia służyły do potraw mięsnych, inne zaś do dań mlecznych. Do tego dochodziły także naczynia liturgiczne, a więc: kubki, puszki korzenne, szklanki paschalne oraz drobne przedmioty związane z kultem religijnym jak: świeczniki chanukowe, lichtarze szabasowe czy dzieła rabiniczne. Ważnym elementem kultu religijnego była umieszczona po prawej stronie drzwi wejściowych – mezusa, czyli ramka ze zwitkiem pergaminowym, na którym był wypisany werset z Pisma Świętego. Obowiązkowo na ścianie wschodniej wieszano obraz przedstawiający panoramę Jerozolimy, Świątynię Salomona lub Ścianę Płaczu¹¹⁶.

Warto przytoczyć opis mieszkania przeciętnej żydowskiej rodziny, który wyszedł spod ręki Isaaca Bashevisa Singera*: „(...) dom pełen dzieci, z pokojami cuchnącymi środkami owadobójczymi. Z kuchni dochodził zapach cebuli, czosnku, sody do prania. Idąc do łazienki trzeba było przejść przez bawialnię. Oczy miałem zmęczone od patrzenia na szafki, krzesła, dywany, kredensy, łóżka, kanapy, zegary ściennie, samowary, portrety i bibeloty (...)”¹¹⁷.

Równie trudne warunki mieszkaniowe panowały na mazowieckiej wsi. Według danych spisu powszechnego z 1921 r. w skali całego kraju ludność wiejska dysponowała: 59,3% mieszkań jednoizbowych, 29,3% dwuizbowych, 6,8% trzyizbowych oraz 4,6% czteroizbowych i większych¹¹⁸.

Spora część gospodarzy, po zniszczeniach obu wojen, adaptowała na cele mieszkalne budynki gospodarskie. Obawa przed kolejnymi zniszczeniami hamowała decyzję o budowie nowego budynku mieszkalnego. Istotną przeszkodą były także kłopoty związane ze zdobywaniem deficytowych materiałów budowlanych. Podstawowym budulcem w obszarach wiejskich było nadal drewno, natomiast dachy kryto przeważnie słomą. W świetle danych statystycznych, w byłej Kongresówce (z pominięciem Warszawy) murowanych budynków było zaledwie 7%, natomiast budynków drewnianych było aż 86%, pozostałe 7% stanowiły domy o konstrukcji mieszanej. Dachy pokryte strzechą przykrywały 79% budynków.

¹¹⁵ R. Renz, *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*, Kielce 1994, s. 195.

¹¹⁶ Ibidem, s. 196.

*Isaac Bashevis Singer (1902–1991) urodzony w Leoncinie k. Nowego Dworu Mazowieckiego, zmarł na Florydzie USA – pisarz żydowski, tworzący głównie w języku jidysz, zajmował się również dziennikarstwem. W 1978 r. otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury. Jego główne dzieła to: *Szatan w Goraju*, *Sztukmistrz z Lublina*, *Dwór*, *Spuścizna*, *Wrogowie*, *O tym jak Szlemiel wybrał się do Warszawy*, *Miłość i wygnanie*, *Urząd mojego ojca i Golem*.

¹¹⁷ I. B. Singer, *Miłość i wygnanie*, Warszawa 1984, s. 140.

¹¹⁸ *Mieszkania. Analiza wyniku spisu mieszkań z 30 września 1921 r.*, op. cit., s. 52.

Źródło: Janusz Grabowski, Mariusz Błoński, Stanisław Roman Tyc, Zdzisław Michał Suwiński,
Anna Kotarbińska, *Dzieje Nasielska*, s. 359–388.